

ISSN: 2147 - 8465

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT: 5 SAYI: 1 NİSAN 2017

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS

VOLUME: 5 ISSUE: 1 APRIL 2017

ÇANKIRI 2017

KAREFAD

Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi

BAHAR / SPRING	CİLT / VOLUME 5	SAYI / ISSUE 1	NİSAN / APRIL 2017

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hasan AYRANCI, Rektör / Rector

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Dekan Vekili /Deputy
Dean

Yayın İdare Merkezi / The Address of Publication Center

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Çankırı/Türkiye
Tel.: +90 376 2189550 7424; Belgegeçer (Faximile): +90 376 2189551

E-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Web: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad>

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistant

Yrd. Doç. Dr. Fatih GÜZEL, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir GÖKMEN, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Öğr. Gör. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Coşkun POLAT, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan YILDIZ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Z. Yonca ODABAŞ, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Doç. Dr. Barış TAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nursel ARSLANTÜRK, Çankırı
Karatekin Üniversitesi

Öğr. Gör. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin
Üniversitesi

İngilizce Editör /English Editor : Okutman Oktay YAZICI

Sekreteryaya / Secretary

Cemal KARATAŞ (Fakülte Sekreteri V.), Çankırı Karatekin
Üniversitesi

Ahmet Tayip YAZIHAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Baskı / Press

Anıl Grup Matbaacılık

www.anilmatbaa.com.tr

Tel: +90 312 483 63 53

Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir. / Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Karefad'da yer alan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz. / An article published in KAREFAD may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board.

Yazım Kuralları için / Guidelines are at :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad/about/submissions#authorGuidelines>

Makale Gönderme / Articles should be sent to: <http://dergiprk.ulakbim.gov.tr/karefad>

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi yılda iki kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan **hakemli bir dergidir** / Çankırı Karatekin University Journal of Karatekin Faculty of Letters is a **Biannual (April and October) refereed journal**.

Dergi Basım Tarihi / Journal Publication Date: Nisan 2017 / April 2017

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr.	Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet İNAM	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali AÇIKEL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Birol ÇETİN	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin KOCAOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan ATILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ejder OKUMUŐ	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Feridun ATA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülsün ATANUR BASKAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanifi VURAL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	İlhan YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	İnayet AYDIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Mahmut KAYA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYRAKTAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa AYDIN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GÜMÜŞÇÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr.	Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Pakize AYKAÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Sami ŐENER	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat YAZICI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Őafak URAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Őermin TAĞIL	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan KARATAŞ	Atatürk Kültür Merkezi
Prof. Dr.	Uğur DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Viktor Ya. BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi (Rusya Fed.)
Doç. Dr.	Diloram HEMRAYEVA	Özbek Bilimler Akademisi (Özbekistan)
Doç. Dr.	Kadir TEMUÇİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr.	Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Salih ŞAHİN	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŐTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Tarik ABDÜLCELİL	Ain Shams Üniversitesi (Mısır)
Dr.	Elsev Brina LOPAR	Prizran Üniversitesi (Kosova)
Dr.	Fariz KHALİLLİ	Azerbaycan Üniversitesi

5. CİLT 1. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF VOLUME 5 ISSUE 1

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aydın EFE	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sacit UĞUZ	Mustafa Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ	Erzurum Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SONA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeki UYANIK	Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Recep Batu GÖNÖR	Gazi Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak çıkarmış olduğumuz KAREFAD'ın Nisan 2017 sayısı ile karşınızda olmanın heyecanı içindeyiz. Bu sayımızda beş adet telif makaleye yer verilmiştir.

Dergimizde yer alan ilk makale Eray KARAKETİR tarafından kaleme alınan "Pers Kralı Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Orta Asya Seferleri ve Ölümü" adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada İran Kralı Büyük Kyros'un Orta Asya seferleri hakkındaki bilgilerin antik çağ yazarları tarafından günümüze ulaştırıldığını söylemiştir. Büyük Kyros'un Orta Asya'da ele geçirdiği bölgelerin Pers egemenliğinden idari, askeri, mali, dini ve sosyal alanda etkilendiğini, Büyük Kyros'un askeri seferleriyle Pers kültür ve medeniyetini imparatorluğun merkezinden çok uzak coğrafyalara taşıdığını ifade etmiştir.

Dergide yer bulan ikinci makale Sıraç AKTÜRK'ün kaleminden çıkan "Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis Ettikleri Okullar" adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada, Amerikan Board misyonerlik teşkilatının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mardin Sancağındaki eğitim ve kültür faaliyetlerini incelemiş; arşiv vesikaları, vilayet salnâmeleri ve misyonerlerin tutmuş oldukları raporlar ve mektuplardan elde edilen bilgilerle, Amerikalı misyonerlerin açmış oldukları çeşitli derecelerdeki okulların açılış tarihleri, talebe mevcudu, farklı cemaatlerle olan ilişkileri ve diğer eğitim faaliyetlerinden bahsetmiştir.

Üçüncü makale, Erhan ATAGÜL tarafından yazılan "Üçüncü Yol Olarak Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli" isimli yazısıdır. Yazar makalesinde öncelikle cumhuriyetçi ve liberal doktrinleri, genel bir çerçevede değerlendirerek müzakereci demokrasi modelinin ortaya çıkış zeminini belirleme amacını gütmüş; ardından modelin kendisi üzerine açıklamalar getirmeye çalışarak modelin genel bir eleştirisini yapmıştır. Böylece yazar tarafından tartışmanın, iyinin bilgisine salt akıldan değil pratik akıldan ulaşılacağı sonucuna varılmıştır.

Dergide yer alan dördüncü makale, Fatih SONA tarafından kaleme alınmış olan "Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber" adlı çalışmasıdır. Yazar çalışmada Kuran'da ismi geçen

Peygamberlerden biri olan İlyas Peygamberi ele almış ve onun Klasik Türk Edebiyatında şairler tarafından ne şekilde ele alınıp anlatıldığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin, şiirlerini yazarlarken Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden, kıssalardan, mucizelerden yararlandıkları yazar tarafından ifade edilmiştir.

Dergide yayınlanan son makale ise Burhan ÇONKOR tarafından kaleme alınan "Ahmet Mecbur Efendi ve 'Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî' Adlı Eseri"dir. Yazar Çankırı'nın ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından olan Ahmet Mecbur Efendi tarafından m. 1909 tarihinde yazıldığı veya istinsah edildiği anlaşılan "Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî" adlı eseri değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Meşrutiyet dönemiyle birlikte geldiği nokta ve bu noktada İslam ümmetine düşen sorumlulukların neler olduğu başta olmak üzere benzer birçok konuda bilgi ve değerlendirmelerin yer aldığı bu eser, onun yaşadığı döneme

tanıklık etmesinin yanında, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını, dönemin şahidi olan bir âlimin kaleminden anlatması bakımından da önem arz etmektedir.

Kıymetli Bilim İnsanları;

Dergimizin bu sayısının da bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacağını ümit ediyor, bir sonraki sayımız için destek ve yazılarınızı bekliyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Tefvik ERKAL

(Editör)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- 1** **Pers Kralı Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Orta Asya Seferleri ve Ölümü**
Central Asia Expeditions of King Great Kyros (559-530 BC) and His Death
Eray KARAKETİR
- 20** **Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin'de Tesis Ettikleri Okullar**
Schools of American Missionaries Built Between 1863-1885 in the Mardin
Sıraç AKTÜRK
- 41** **Üçüncü Yol Olarak Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli**
Habermas' Deliberative Model Of Democracy As A Third Way
Erhan ATAGÜL
- 50** **Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber**
Ilyas Prophet In Classical Turkish Poetry
Fatih SONA
- 64** **Ahmet Mecbur Efendi ve "Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî" Adlı Eseri**
Ahmet Mecbur Efendi and His Work "Hilafetname-i Osmani ve Ittihatname-i Islami" Islami"***Atilla***
Burhan ÇONKOR

Pers Kralı Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Orta Asya Seferleri ve Ölümü*

Eray KARAKETİR**

Öz

Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Orta Asya seferleri hakkındaki bilgiler Antik Çağ yazarları vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Bu bilgiler bahsi geçen seferlerin kronolojisi konusunda farklı tarihler vermektedir. Buna karşın eldeki verilerden belirli bir tarihlendirme yapmak mümkündür. Buna göre, Büyük Kyros ilki Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra ikincisi ise Yeni Babil Krallığı'nı ele geçirdikten sonra olmak üzere Orta Asya'ya iki kez sefer düzenlemiştir. Seferlerden ilki hakkındaki bilgiler yüzeysel ve karmaşıktır. Bu yüzden bu sefer hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Mevcut kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Büyük Kyros'un Orta Asya'ya düzenlediği birinci sefer Orta Asya ve yakın çevresindeki yerli halklar üzerine olmuştur ve Büyük Kyros bu ilk sefer neticesinde Cadusia, Hyrcania, Parthia, Derbicia, Aria, Margiana, Chorasmia, Bactria, Gandhara, Sattagydia, Arachosia ve Drangiana'yı ele geçirmiştir. Orta Asya'ya yönelik bu ilk seferinin sonrasında Mezopotamya'yı egemenliği altına alan Büyük Kyros, bir bozkır kavmi olan İskitlerin saldırılarına son vermek amacıyla Orta Asya'ya ikinci bir sefer gerçekleştirmiştir. Kraliçe Tomris'in idaresinde bulunan İskitleri mağlup etmek için mücadele eden Büyük Kyros başarılı olamamış ve Kraliçe Tomris tarafından öldürülmüştür. Büyük Kyros'un ölümü hakkında farklı bilgiler olmakla beraber mevcut bilgilerin ortak noktası Büyük Kyros'un Orta Asya'da bir bozkır kavmi tarafından öldürüldüğüdür. Eldeki kaynaklardan edinilen göre, Büyük Kyros'un cenazesi başkent Pasargadai'da defnedilmiştir. Büyük Kyros'un iktidarı boyunca Orta Asya'da hâkimiyet kurduğu coğrafya bugünkü Afganistan'ın büyük bir kısmı ile Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Kyros, Orta Asya, Pers İmparatorluğu, Akamenidler, Persler, İskitler

*Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2015 yılında tamamladığım Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 14203003 proje numaralı "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

**Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Programı yüksek lisans mezunu. karaketireray@hotmail.com

Central Asia Expeditions of King Great Kyros (559-530 BC) and His Death

Abstract

The information about Cyrus the Great's campaigns to Central Asia has reached the present day thanks to Antique age writers. This information gives different dates about the chronology of these campaigns in question. However, it is possible to draw the exact lines of dates thanks to the data that we have. Hereunder, Cyrus the Great has embarked on two campaigns one of which had taken place right after putting an end to Lydian Kingdom and the other one that had taken place after the confiscation of Neo-Babylonian Kingdom. The information about the first campaigns is superficial and complicated. Therefore, our knowledge about this campaign is very limited. As it is understood from the present sources, the first campaign of Cyrus the Great was over local people of Central Asia and its immediate surroundings and as a result of this campaign he captured Cadusia, Hyrcania, Parthia, Derbicia, Aria, Margiana, Chorasmia, Bactria, Gandhara, Sattagydia, Arachosia and Drangiana. Cyrus the Great who took Mesopotamia under his domination after that first campaign to Central Asia, had embarked on another campaign to Central Asia in order to put an end to Scythians' attacks who are steppe people. Cyrus the Great who had tackled to defeat the Scythians ruled by Queen Tomyris had failed and was killed by Scythian Queen Tomyris. In spite of presence of different information about the death of Cyrus the Great, the common point of the information is that Cyrus the Great was killed in Central Asia by a steppe people. According to the sources we have, the funeral of Cyrus the Great was buried in capital of the Kingdom, Pasargadai. The area over which Cyrus the Great had a domination during his rule covers today a major part of Afghanistan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan.

Key Words: Cyrus the Great, The Central Asia, The Persian Empire, The Achaemenians, The Persians, The Scythians

Giriş

Antik Çağ yazarları, Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Lydia seferinin ardından Orta Asya'daki yerli halklara mı yoksa Yeni Babil Krallığı'na mı sefer düzenlediği konusunda birbirinden farklı bilgiler vermektedirler. Ayrıca mevcut arkeolojik ve epigrafik kaynaklar da bu konuda kesin bir kanıt sunamamaktadır. Bununla beraber bilim insanlarının bir kısmı, Herodotos (MÖ 484-425) ve Babilli Berossus'un (MÖ 330-270) verdiği bilgilere dayanarak Büyük Kyros'un MÖ 547/546-539 tarihleri arasında yani Lydia Krallığı'nı ele geçirdiği tarih ile Yeni Babil Krallığı'nı ele geçirdiği tarih arasındaki sürede İran'a dönerek Orta Asya'ya sefer düzenlediğini savunmaktadırlar (Briant, 2002, s. 34; Petit, 1990, s. 44; Francfort, 1988, s. 170; Brosius, 2006, s. 11).

Herodotos'a göre, Büyük Kyros Lydia Krallığı'nı ele geçirdikten sonra sıradaki düşmanlarının Babilliler, Bactrialılar, Sakalar ve Mısırlılar olduğunu görür ve Anadolu'daki yerli halkların egemenlik altına alınması için komutanlarını görevlendirerek Ekbatana'ya döner. Görevlendirdiği komutanlar Anadolu'da faaliyetlerde bulunurken Büyük Kyros, Herodotos'un Yukarı Asya dediği Orta Asya'da yerli kavimler üzerinde hâkimiyet kurmakla meşgul olmuştur. Herodotos, bu kavimlerin çoğundan bahsetmeyeceğini, sadece Büyük Kyros'a en çok direnenlerden söz edeceğini söylemiştir. Yine Herodotos'un verdiği bilgilere göre, Büyük Kyros Orta Asya'daki yerli halkları boyunduruk altına aldıktan sonra Yeni Babil Krallığı üzerine yürüyerek bu krallığa da son verir ve Massagetleri de imparatorluğuna dâhil etmek amacıyla Orta Asya'ya ikinci bir sefer düzenlemiştir (Herodotos, I. 153, 177, 178, 201). Berossus ise Büyük Kyros'un Asya'nın geri kalanını aldıktan sonra Babil üzerine yürüdüğünü belirtmektedir (FGrHist vol. III C 1 364-97. Berossus= 680).

Herodotos ve Berossus'un verdiği bilgiler incelendiğinde Büyük Kyros'un Babil'e hareket etmeden önce Orta Asya'ya sefer düzenlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Herodotos'un ifadelerine dikkat edildiğinde, Büyük Kyros'un Orta Asya'ya birincisi Lydia Krallığı'nı yıkmasının ardından ikincisi ise Yeni Babil Krallığı'na son verişinin ardından olmak üzere, iki defa sefer düzenlediği anlaşılmaktadır. Büyük Kyros'un Orta Asya seferlerinin kronolojisi hakkındaki belirsizliklerin ilerleyen yıllarda bu konuda kanıt oluşturabilecek bir belgenin ortaya çıkması durumunda açıklığa kavuşma imkânına sahip olabileceği düşünülmektedir. Ancak konumuzla ilgili en ayrıntılı ve en eksiksiz bilgiyi Herodotos verdiği için onun verdiği bilgilerden yola çıkan bir kısım bilim insanı gibi biz de Herodotos'un verdiği kronolojiye uymak durumundayız.

Büyük Kyros'un Birinci Orta Asya Seferi

Büyük Kyros'un birinci Orta Asya (Harita-1) seferi ve bu sefer neticesinde ele geçirdiği bölgeler hakkında bilinenler, Antik Çağ yazarlarının eserlerinde geçen kısa ve çelişkili bilgilerden öteye geçememektedir. Bilim insanlarının çeşitli araştırmaları neticesinde ortaya koydukları sonuçlar Antik Çağ yazarlarının verdikleri bilgileri belli bir oranda genişletmiş olsa da Büyük Kyros'un ilk Orta Asya seferi hakkında hâlen büyük bilinmezlikler söz konusudur (Grakov, 2006, s. 289; Briant, 2002, s. 39; Petit, 1990, s. 44; Dandamayev, 1989, s. 33; Mallowan, 1985, s. 407; Frye, 1983, s. 94).

Pers egemenliği öncesindeki Orta Asya tarihi hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Elimizdeki nadir bilgilerden birisi Antik Dönem yazarlarından Diodorus Siculus (MÖ 60-30), Lucius Flavius Arrianus (M.S. 86-180) ve Marcus Junianus Justinus'a (MS 3.-4. yüzyıl) aittir. Diodorus ve Justinus,

efsanevi Asur Kralı Ninus ile yine efsanevi bir karakter taşıyan Asur Kraliçesi Semiramis'in Orta Asya'nın uzak köşelerine kadar seferler düzenleyerek Bactria'yı¹ ele geçirdiklerini belirtirler (Diodorus, II. 4; Justinus, I. 1). Arrianos'a göre, Kraliçe Semiramis, Hindistan seferinden dönerken ordusuyla birlikte Orta Asya'dan geçmiş ve bu sırada ordusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir (Arrianos, VI. 24. 2-3). Asurluların Orta Asya'ya sefer düzenledikleri yönündeki bilgiler Ksenophon (MÖ 427-355) tarafından da doğrulanmaktadır. Ksenophon'a göre Asur kralı, Hyrcanlıları denetim altına almış, Bactriyalıların ise sınırlarını tehdit etmiştir (Ksenophon, I. 5). Pers İmparatorluğu'nun doğusuyla beraber Orta Asya'da yaşayan kavimler hakkındaki bilgilerde gözle görülür bir artış yaşanmıştır ve bu bilgilerin bir bölümü Büyük Kyros döneminden bahsetmektedir (Francfort, 1988, s. 170). Justinus'un verdiği bilgilere göre, Med boyunduruğu altındaki çeşitli kabileler Media Krallığı'nın yıkılması sonucunda Büyük Kyros'un hâkimiyetini kabul etmemişler ve bu durum Büyük Kyros'un onlara karşı sefer düzenlemesine yol açmıştır (Justinus, I. 7. 2).

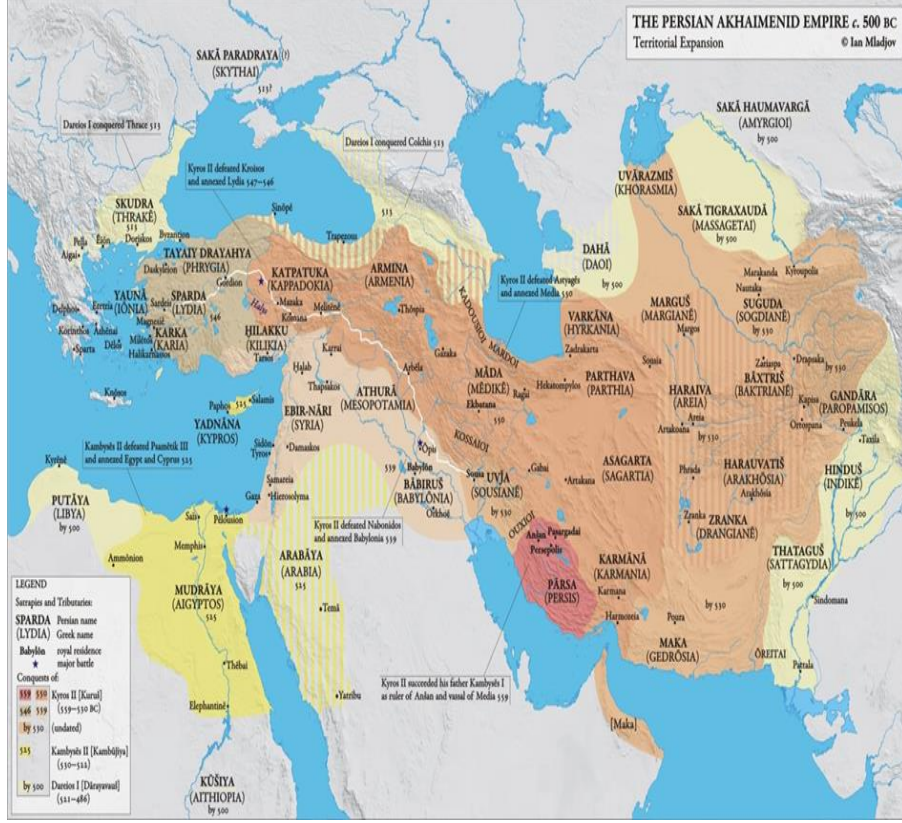
Harita-1: Bugünkü Orta Asya'nın Siyasi Coğrafyası

<http://www.maps-continents.com/caucasus-central-asia.htm>

¹ Yaklaşık olarak Afganistan'ın Belh eyaleti ve çevresini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

Harita-2: Pers İmparatorluğu'nun Hakimiyet Sahası

(<http://vietbao.vn/vi/The-gioi/5-de-che-hung-manh-nhat-trong-lich-su-loai-nguoi/181427449/159/>)

Büyük Kyros'un her iki Orta Asya seferinin güzergâhı konusunda ayrıntılı ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bilim insanları Makedonya Kralı Büyük İskender'in (MÖ 356-323) Orta Asya'yı ele geçirirken, kendisinden önce bu bölgenin büyük bir kısmına sefer düzenlemiş olan Büyük Kyros'un izlediği güzergâhı takip ettiğini öne sürerek, Büyük Kyros'un Orta Asya seferlerinin rotasını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak bu yöntemle de istenilen sonuçlar elde edilememiştir (Mallowan, 1985, s. 407). Bununla birlikte konuyla ilgili elimizdeki en temel veri Damaskuslu Nikolaos (MÖ 64-?) ve Ksenophon'a aittir. Nikolaos'un anlattıklarına göre, Büyük Kyros'un ilk Orta Asya seferinin başlangıç noktası kabaca Hazar

Denizi'nin güneyini kapsayan Cadusia², Hyrcania³ ve Parthia⁴ bölgeleridir (Harita-2). Ksenophon'un verdiği bilgiler ise Büyük Kyros'un hâkimiyetine giren ilk Orta Asya kabilelerinin Cadusialılar ve Hyrcanialılar olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem Nikolaos hem de Ksenophon'a göre, Cadusialılar, Hyrcanialılar ve Parthialılar savaş yapılmaksızın Büyük Kyros'a bağlılıklarını bildirmişlerdir (FGrHist II A 90 F 66 (14-46) 'Nikolaos' =Const. Porph. de Insid. p. 23. 23; Ksenophon, IV. 4; V. 1-4). Ancak Media Krallığı'nın yıkılmasının ardından bölgedeki siyasi otoritenin kısa bir süreliğine de olsa ortadan kalkması, bu kabilelerin bağımsız hareket etmelerine ve dolayısıyla da Büyük Kyros'un bu kabileler üzerine askeri bir sefer düzenlemesine yol açmış olmalıdır.

Bu bölgelerin ardından Büyük Kyros'un muhtemel hedefi Hazar Denizi'nin hemen doğusunda yaşayan ve Massagetlerle akraba oldukları düşünülen Derbikler olmuştur (Dandamayev, 1996, s. 44). Büyük Kyros'un Derbiklerle mücadelesi hakkındaki en geniş bilgiyi Knidos'lu Ktesias (MÖ 441-397) vermektedir. Ktesias'a göre, bu dönemde Derbiklerin lideri Amoraeus'tur. Büyük Kyros'un kendilerine doğru harekete geçtiğini gören Derbikler, Hintlilerden de destek alarak savaş hazırlığı başlamışlardır. Bir süre sonra savaş başlamış ve Derbikler, Hintlilerden aldıkları fillerle Büyük Kyros'a karşı kanlı bir mücadeleye girişmişlerdir. Büyük Kyros'un süvarilerini taşıyan atlar fillerden korkup kaçmışlar ve böylece Pers ordusu önemli bir gücünü yitirmiştir. Büyük Kyros savaşın en şiddetli dakikalarında bir Hintli tarafından mızrakla yaralanmıştır. Askerleri onu ordugâha götürmüşler ve Büyük Kyros bu yaralanmadan dolayı iki gün sonra yaşamını yitirmiştir. Savaş neticesinde on bin kadar Derbik ve çok sayıda Pers askeri ölmüştür. Sonrasında ise Saka Kralı Amorges, Büyük Kyros'a olanları öğrenince yirmi bin askerle birlikte Perslere yardıma gelmiştir. Böylelikle Derbiklerle tekrar savaş yapılmıştır. Persler Sakalardan gelen desteğin de etkisiyle Derbikleri mağlup etmeyi başarmışlardır. Savaş esnasında Derbiklerin kralı Amoraeus ve iki oğluyla birlikte otuz bin Derbik ölmüştür. Pers tarafından ise dokuz bin asker yaşamını yitirmiştir. Bu savaşın ardından Derbikler Pers hâkimiyetine girmişlerdir (FGrHist III C 688 F 9 (7-8) 'Ktesias' =Phot. Bib. 72. 36a9–37a25).

Ktesias, Büyük Kyros'un Derbiklerle mücadele ettiği sırada öldüğünü ifade eder, ancak onun bu iddiasının doğruluğu konusunda çeşitli şüpheler bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar Büyük Kyros'un Derbikleri

²Yaklaşık olarak İran'ın Erdebil eyaletini ve bu eyaletin hemen doğusunda yer alan Azerbaycan topraklarını kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

³ Yaklaşık olarak İran'ın Mazenderan ve Gülistan eyaletlerini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

⁴ Yaklaşık olarak İran'ın kuzeydoğusu ile Türkmenistan'ın güneybatısını kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

hâkimiyet altına aldıktan sonra Aria⁵, Margiana⁶ ve Chorasmia⁷ bölgelerini ele geçirdiği yönünde ipuçları sunmaktadır. Çünkü bu üç bölge onun Orta Asya'nın iç kesimlerine ilerleyebilmesi için stratejik bir öneme sahiptir (Francfort, 1988, s. 170). Büyük Kyros'un Chorasmia'yı Babil seferinin öncesinde ele geçirdiği bilgisi Uruk'ta bulunmuş olan iki adet çivi yazılı kil tablet vasıtasıyla da doğrulanmaktadır. MÖ 534 yılına tarihlenen bu belgeler, Dadaparna isimindeki Chorasmialı birisinden bahsetmektedirler. Belgelere göre Dadaparna, Perslerin emrindeki bir habercidir (Dandamayev, 1989, s. 32).

Bu stratejik yerleri de ele geçiren Büyük Kyros'un önündeki yeni hedef Bactria olmuştur. Bactria, Büyük Kyros'un egemenliği altına giren Orta Asya'daki bölgelerin siyasi, askeri ve ekonomik yönden en önde gelenidir. Bölge hakkında çok ayrıntılı bilgiler bulunmamakla birlikte mevcut bilgiler Bactria'nın, o dönemde Doğu İran ve Orta Asya'yı kapsayan coğrafyanın en önemli merkezi olduğunu göstermektedir (Frye, 2009, s. 90). Herodotos'un Bactrialıları, Büyük Kyros'un düşmanları arasında sayması bu durumu doğrulamaktadır (Herodotos, I. 153).

Lapis Lazuli başta olmak üzere çeşitli yer altı kaynakları bakımından zengin olan bu bölgenin MÖ 3. bin yıldan itibaren Orta Asya ile Mezopotamya arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yer altı kaynaklarının yanı sıra verimli tarım arazilerinin varlığı bölgenin ekonomik gücünün yüksek olmasının temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bölge ayrıca üstün savaş becerisi olan süvarileriyle de öne çıkmaktadır (Briant, 2002, ss. 39-40). Bunların yanı sıra İran ve Orta Asya'nın, Pers dönemi öncesindeki sosyal durumu hakkında bilgi barındıran Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'nın en eski bölümü olan Gathalar, Zerdüş'tün efsanevi koruyucusu olarak bilinen Viştaspa'dan "Bactria Kralı" olarak bahsetmektedir (Dandamayev, 1996, ss. 40-43). Tüm bunlar göz önüne alındığında Bactria'nın Pers hâkimiyeti altına girmeden önce yakın çevresi üzerinde siyasi ve kültürel etkisinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Kyros'un Bactrialılarla yaptığı savaş hakkındaki bilgiler Ktesias'a aittir. Ktesias'ın verdiği bilgilere göre, Büyük Kyros ile Bactrialılar arasında bir savaş gerçekleşmiştir. Bactrialılar, savaş esnasında Astyages'in, Büyük Kyros'un eşi Amytis'in babası ve dolayısıyla Büyük Kyros'un kayınpederi olduğunu öğrenmişler ve bunun üzerine savaşa son vererek Perslere teslim olmuşlardır (FGrHist III C 688 F 9 (2) 'Ktesias'

⁵Yaklaşık olarak Afganistan'ın Herat eyaleti ile Türkmenistan'ın Merv şehrini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

⁶Yaklaşık olarak Türkmenistan'ın orta kesimlerini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

⁷ Yaklaşık olarak Özbekistan'ın batısı ile Türkmenistan'ın kuzeyini kapsayan Harezm bölgesi. Bakınız: Harita-2

=Phot. Bib. 72. 36a9–37a25). Ktesias'ın verdiği bu bilgiler Media Krallığı'nın hâkimiyet alanının Hindukuş Dağları'na ulaştığını ve Oxus'un (Ceyhun Nehri/Amu Derya) ötesine geçtiğini düşündürmektedir. Ancak mevcut kaynakların yetersizliği dolayısıyla bu düşüncüyü kesin olarak söylemek güçtür (Cook, 1985, ss. 212-213). Bunun yanı sıra bahsi geçen bilgiler, Bactrialıların Med Kralı Astyages'e olan saygı ve bağlılıkları dolayısıyla Büyük Kyros'a teslim olduklarını akla getirmektedir. Ancak bu durumun gerçekleşme olasılığı düşüktür. Çünkü Bactria gibi askeri ve ekonomik açıdan güçlü bir bölgenin Büyük Kyros'a bu kadar kolay bir şekilde teslim olması pek mümkün görünmemektedir.

Bactria'yı da imparatorluğuna katan Büyük Kyros; Gandhara⁸, Sattagydia⁹, Arachosia¹⁰, Drangiana¹¹ ve Gedrosia¹² bölgelerine yönelmiştir (Mallowan, 1985, s. 407). Gandhara ve Sattagydia'yı ele geçirmişine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Arachosia, Drangiana ve Gedrosia'ya yönelik askeri harekâtı hakkında ise Antik Dönem yazarlarının eserleri vasıtasıyla az da olsa bilgi edinilebilmektedir. Antik Dönem yazarlarından Gaius Plinius Secundus'a (M.S. 23-79) göre, Büyük Kyros, efsanevi Asur Kraliçesi Semiramis'in Arachosia'ya düzenlediği bir sefer neticesinde hâkimiyeti altına aldığı Capissa şehrini ele geçirmiştir (Pliny, VI. 92). Eski Kandahar Kalesi muhtemelen bu döneme tarihlenmektedir ve bu yönüyle Gaius Plinius Secundus'un verdiği bilgileri desteklemektedir (Briant, 2002, s. 40).

Arrianos'un anlattıklarına göre, Makedonya Kralı Büyük İskender Asya seferi sırasında Drangiana'da Helmand Nehri kıyısında "Ariaspae" isimli bir kavimle karşılaşmıştır. Ariaspaeler, Büyük Kyros'un İskitlere karşı saldırısında ona yardım etmişler ve bu yüzden "Euergetes" (hayırseverler) olarak anılmışlardır. Büyük İskender, Büyük Kyros'a yaptıkları bu hizmetten dolayı Ariaspaelere saygı duymuş ve onların bağımsızlığına dokunmamıştır (Arrianos, III. 27. 4-5). Bu bilgiler Büyük Kyros'un Drangiana'yı imparatorluğuna kattığının bir işareti sayılabilir. Ayrıca bu bilgiler dikkate alındığında Büyük Kyros'un İskitlere karşı ilk saldırılarının bu dönemde başlamış olabileceği düşünülebilir.

⁸Yaklaşık olarak Afganistan ve Pakistan'ın kuzeydoğusunu kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

⁹ Yaklaşık olarak Pakistan'ın Pencap eyaletinin kuzeyini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

¹⁰Yaklaşık olarak Pakistan'ın Pencap eyaletinin güneyini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

¹¹Yaklaşık olarak Afganistan'ın Kandahar eyaletinin güneyini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

¹² Yaklaşık olarak İran'ın Sistan ve Belucistan eyaletinin güneyini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

Büyük Kyros'un birinci Orta Asya seferinin son durağı Hintlilerin yaşadığı Gedrosia bölgesi olmuştur. Büyük Kyros'un Gedrosia üzerine yaptığı askeri sefer hakkındaki bilgiler, Büyük İskender'in ordusundaki üst düzey askerlerden birisi olan Nearkhos'a dayanmaktadır. Nearkhos'un verdiği bilgilerin günümüze kadar gelmesi ise Arrianos aracılığıyla olmuştur. Arrianos'un Nearkhos'a dayanarak verdiği bilgilere göre Büyük Kyros, Hintlilerin hüküm sürdüğü Gedrosia'ya doğru yola çıkar. Ancak çöl ve zorlu yollarla kaplı bu bölgede istediği gibi ilerleyemez. Bir hayli zor ulaşım koşulları dolayısıyla ordusundan sadece yedi asker hayatta kalır (Arrianos, VI. 24. 2-3). Bilim insanları hem bu bilgiyi hem de bu bilginin aksini gösterecek herhangi bir bilgi bulunmamasını dikkate alarak, Büyük Kyros'un İndus Nehri'nin ötesine geçemediği ve Hindistan'a ulaşamadığı konusunda hemfikirdirler (Briant, 2002, s. 40; Mallowan, 1985, s. 406). Hindistan'a ulaşmadan birinci Orta Asya seferini sonlandırmak zorunda kalan Büyük Kyros; Cadusia, Hyrcania, Parthia, Derbicia¹³, Aria, Margiana, Chorasmia, Bactria, Gandhara, Sattagydia, Arachosia ve Drangiana'yı ele geçirerek imparatorluğunun sınırlarını Orta Asya'ya kadar genişletmiştir (Dandamayev, 1989, s. 33). Pers Kralı I. Darius'un (MÖ 522-486) Behistun Kitabesi'nde Büyük Kyros'un ele geçirdiği Orta Asya'daki bölgelerin bir kısmının ismi geçmektedir (Dandamayev, 1996, s. 40). Bu durum Büyük Kyros'un Orta Asya'da hangi bölgeleri ele geçirdiği konusundaki düşünceleri netleştirmekte ve böylelikle de Perslerin Orta Asya'daki hâkimiyet sahasının belirlenmesinde bilim insanlarına yol göstermektedir.

Büyük Kyros'un İkinci Orta Asya Seferi ve Ölümü

Büyük Kyros, Yeni Babil Krallığı'na son verip Mezopotamya'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra büyük olasılıkla Mısır'ı ele geçirmeyi planlamıştır. Ancak gerçekleştirdikleri yıpratıcı akınlarla imparatorluğun kuzeydoğu sınırını oluşturan Chorasmia ve Soğdiana'yı¹⁴ tehdit eden Massagetler, Büyük Kyros'un Orta Asya'ya ikinci bir sefer düzenlemesini gerekli kılmıştır. Herodotos'un, Massagetleri Büyük Kyros'un önde gelen düşmanları arasında sayması, Persler ile Massagetler arasındaki düşmanlığı açık bir şekilde göstermektedir (Herodotos, I. 153, 201; Durmuş, 2012, s. 101; Pyankov, 2002, s. 612; Dandamayev, 1989, s. 66; Frye, 1983, s. 95). Büyük Kyros'un bu seferini incelemeye geçmeden önce Massagetler hakkında biraz bilgi vermek daha sonra verilecek bilgilerin iyi bir şekilde anlaşılmasında yararlı olacaktır.

¹³Derbiklerin yaşadığı alan. Yaklaşık olarak Hazar Denizi'nin güneydoğusunu kapsamaktadır. Bakınız: Harita-2

¹⁴ Yaklaşık olarak Özbekistan'ın Buhara ve Semerkant şehirleri ile Tacikistan'ın Hocent şehrini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

Massagetler hakkındaki en eski bilgiler Asur, Pers, Eski Yunan ve Eski Çin kaynaklarında yer almaktadır. Massagetlerin isimleri Asur kaynaklarında “Aşguzai”; Pers kaynaklarında “Saka”; Eski Yunan kaynaklarında “İskit” ve Eski Çin kaynaklarında ise “Dah-Yüe-çi” (Büyük Yüe-çi) olarak geçmektedir (Bahar, 2011, s. 460; Aytbayev, 2002, s. 632). Bilim insanlarının önemli bir kısmı Massagetlerin İskitleri meydana getiren kabilelerden biri olduklarını kabul etmektedirler (Karatay, 2012, s. 249). Onların bu düşüncesini Herodotos ve Arrianos’un verdiği bilgiler destekler niteliktedir (Herodotos, I. 201; Arrianos, IV. 17. 4-7). İskitlerin ismi ilk kez Asur Kralı Asarhaddon’un (MÖ 680-669) yazıtlarında geçmektedir. MÖ 7. yüzyıldan itibaren güçlü bir duruma gelen İskitler, Medler ve Mannalarla ittifak yaparak Asurlulara karşı mücadele etmişlerdir (Hasanov, 2009, s. 8).

Çeşitli kabilelerden oluşan İskitlerin üç büyük grubu I. Darius’un Behistun Kitabesi’nde “Saka Haumavarga” (Haoma Hazırlayan Sakalar); “Saka Paradraya” (Denizin Ötesindeki Sakalar) ve “Saka Tigrakhauda” (Sivri Başlıklı Sakalar) olarak geçmektedir (Frye, 2009, s. 86; Bahar, 2011, ss. 464-465; Head, 1992, s. 48). Yapılan araştırmalar Saka Tigrakhauda ismiyle bilinen Saka grubunun Massagetler olduğunu ortaya koymaktadır (Karatay, 2012, s. 249; Durmuş, 1996, s. 87-88).

İskitler, konargöçer bir hayatı benimsemiş oldukları için onların yaşam sürdürdükleri coğrafyanın kesin sınırlarını belirlemede çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak Persler zamanında Jaxartes’ten (Seyhun Nehri/Sir Derya) Çin’e kadar uzanan sahada hüküm sürdükleri bilinmektedir (Gorshenina ve Rapin, 2008, s. 75). Herodotos’a göre Massagetler, Araxes’in (Aras Nehri); (Herodotos, I. 201, 205) Arrianos’a göre ise Soğdiana’nın doğusunda yaşamaktadırlar (Arrianos, IV. 16-17). Strabon’a (MÖ 64-MS 21) göre Seyhun Nehri, Persler ile İskitler arasındaki sınırı meydana getirmektedir (Strabo, XI. 11. 4).

Büyük Kyros döneminde Massagetlerin başında Tomris isminde bir kraliçe bulunmaktaydı. Kocasını öldürdüğü için Massagetlerin başına o geçmişti (Karatay, 2012, s. 250; Kimball, 2013, s. 103; Durmuş, 1996, s. 88). Tarihi bir şahsiyet olarak ilk defa Büyük Kyros ile yaptığı mücadeleyle tanıdığımız bu kraliçenin ismi konusunda farklı görüşler vardır. Tomris ismi sonundaki “is” ekinin Eski Yunancadan kaynaklandığını belirten bilim insanları bu ismin “demir” veya “damar” anlamına gelebileceğini ifade etmişlerdir (Durmuş, 2013, s. 45; Laypanov ve Miziyev, 2010, s. 113). Massagetlerin çeşitli araç gereçler yapmalarında demirin önemli bir yeri olduğu dikkate alındığında ve dayanıklı bir maden olan demirin gücü simgeleme olasılığı düşünüldüğünde Tomris isminin demir anlamına gelmesi güçlü bir ihtimaldir.

Massaget saldırılarını kesin şekilde durdurmayı amaçlayan Büyük Kyros, MÖ 530 yılında Massaget Kraliçesi Tomris'e karşı sefer düzenleyerek Seyhun Nehri'nin ötesine geçmiş ve burada kendi ismine ithafen Kyropolis isminde bir garnizon şehri inşa ettirmiştir (Kuhrt, 2009, s. 372; Bingöl ve Üngör, 2015, s. 40; Brosius, 2006, s. 12; Dandamayev, 1989, s. 66; Francfort, 1988, s. 171). Arrianos'a göre, Makedonya Kralı Büyük İskender, Asya seferi sırasında mücadele ettiği halklar arasından en savaşçı olanlarının bu şehre sığındığı haberini almış ve komutanlarından Krateros'u bu şehri kuşatması için görevlendirip kendisi de bir süre sonra Kyropolis'e gelmiştir. Kyropolis, Büyük Kyros tarafından inşa ettirildiği için etrafındaki diğer şehirlerdekinden daha sağlam ve yüksek surlarla çevrilmiştir. Şehrin kolay ele geçirilemeyeceğini anlayan Büyük İskender mancınıklar kurmuş ve iyi planlanmış bir saldırıyla şehri ele geçirmeyi başarmıştır (Arrianos, IV. 2-3). Cyreschata ismiyle de bilinen bu şehir hakkında ünlü coğrafyacı ve gök bilimci Claudius Ptolemaios (Batlamyus) (MS 90-168) da bilgi vermektedir. Ptolemaios'a göre, Cyreschata şehri Seyhun Nehri kıyısında kurulmuştur (Ptolemy, VI.12.5). Yapılan araştırmalar bu şehrin bugünkü Hocent ve civarında olduğunu göstermektedir (Frye, 2009, s. 94).

Büyük Kyros'un Massagetler ile mücadelesi hakkındaki en ayrıntılı bilgiler Herodotos'a aittir. Herodotos'a göre, Büyük Kyros Babil'i ele geçirdikten sonra Massagetler üzerine sefere çıkmıştır. Massaget Kraliçesi Tomris'e elçi göndererek kendisiyle evlenmek istediğini bildirmiştir. Ancak onun asıl amacının Massagetleri Pers egemenliğine katmak olduğunu anlayan Tomris onun bu isteğini kabul etmemiştir. Büyük Kyros bu hileyle Massagetlere boyun eğdiremeyeceğini anlayınca asıl niyetini ortaya koyup ordusunu Aras Nehri üzerine getirmiştir. Ardından ordusunun nehri geçebilmesi için bir köprü inşa ettirmiş ve Pers ordusu bu şekilde nehrin karşı tarafına geçmiştir (Herodotos, I. 201, 205).

Bir süre sonra Tomris, Büyük Kyros'a bir elçi göndererek ona kendilerine saldırmaktan vazgeçmesini bildirmiştir. Eğer vazgeçmezse o takdirde Massaget ülkesine doğru yoluna devam etmesini söylemiştir. Ayrıca eğer Massagetlerin Pers topraklarına gelmesini istiyorsa bunu da kendisine haber vermesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Büyük Kyros Perslerin ileri gelenlerini çağırıp ne yapması gerektiği konusunda onların fikirlerini almıştır. Neticede Tomris ve ordusunun Pers topraklarına girmesinin doğru karar olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ancak Büyük Kyros'un esir alarak beraberinde götürdüğü Lydia Kralı Kroisos (MÖ 560-546) bu kararın yanlış olduğunu ifade etmiş ve Büyük Kyros'a eğer Massagetlerle Pers topraklarında savaşırsa savaşı kaybettiği zaman imparatorluğunu da kaybetmek durumunda kalacağını, fakat savaşa Massaget topraklarında başlarsa Massagetlerin ülkesinin merkezine kadar ilerleme şansına sahip olacağını söylemiştir. Ayrıca Massagetleri yenmek için onların konakladığı

yere kadar ilerlemesi gerektiğini belirtmiştir. Büyük Kyros bu sözlerin kendisi ve ordusu için doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu düşünürken Kroisos, Massagetlere boyun eğdirmek için bir plan kurmuş ve planını Büyük Kyros'a anlatmıştır. Bu plan doğrultusunda Büyük Kyros'a büyük bir ziyafet düzenlemesini, ziyafet sona ermeden Pers ordusunun zayıf güçteki askerlerini bu ziyafetin başında bırakıp ordusunun geri kalanıyla birlikte nehrin kıyısına geri çekilmesini söylemiştir. Ziyafeti gören Massagetlerin harekete geçip ziyafetten yararlanmak istedikleri esnada onların bu zayıf anını fırsat bilen nehir kıyısındaki Pers ordusunun saldırıya geçmesini istemiştir (Herodotos, I. 206-207).

Kroisos'un bu planı karşısında Büyük Kyros, Pers ileri gelenleriyle birlikte aldığı kararı bir kenara bırakıp Kroisos'un söylediklerini yapmaya karar vermiştir. Ardından Tomris'e bir haber göndererek nehri aşip Massaget topraklarına gireceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Tomris geri çekilmiştir. Kısa bir süre sonra Büyük Kyros, imparatorluğun yönetimini seferden dönene kadar olmak üzere, oğlu II. Kambises'e (MÖ 530-522) bırakıp Kroisos'u da ona emanet ederek ona iyi davranmasını söylemiştir. Bu gelişmelerin ardından yola çıkmış ve Aras Nehri'ni geçip Massaget topraklarına girmiştir. Ardından Kroisos'un planını uygulamıştır. Ziyafeti gören Tomris'in ordusunun üçte biri ziyafet alanına gelmiş ve buradaki Pers askerlerini öldürerek ziyafetteki yemeklerle karınlarını doyurmaya koyulmuşlardır. Yemek sırasında içtikleri şarabın etkisiyle sarhoş olan Massaget askerleri bir süre sonra uykuya dalmışlardır. Bu durumu gören beklemedeki Pers ordusu uykudaki Massaget askerlerinin üzerine saldırarak bir kısmını öldürmüş, bir kısmını ise esir almışlardır. Esir alınanlar arasında Tomris'in oğlu Spargapises de vardır ve ziyafeti basan Massaget askerlerini o yönetmektedir (Herodotos, I. 208, 209, 211).

Oğlu ve askerlerinin uğradığı saldırıyı haber alan Tomris, Büyük Kyros'a bir elçi göndererek ona bu başarısının aslında Pers ordusunun gücü sayesinde değil, Massaget askerlerinin sarhoş olması neticesinde gerçekleştiğini söylemiştir. Ondan, oğlu Spargapises'i kendisine teslim etmesini ve Massagetlerin topraklarından çıkıp ülkesine dönmesini istemiştir. Eğer bu söylediklerini dikkate almaz ise onu kana doyuracağını bildirmiştir. Büyük Kyros, Tomris'in uyarılarına aldırmamıştır. Bu sırada Tomris'in oğlu Spargapises sarhoşluktan ayılıp aklı başına gelince ellerinin çözülmesi için Büyük Kyros'a yalvarmıştır. Bu isteği yerine getirilince Perslerin elinde esir olmaksızın ölmeyi tercih edip ani bir hareketle kendisini öldürmüştür (Herodotos, I. 212-213).

Tomris, uyarılarının Büyük Kyros tarafından önemsenmediğini görünce savaş hazırlığına başlayıp Büyük Kyros'un üzerine yürümüştür. İki taraf arasında sabah vaktinde çok şiddetli bir savaş başlamıştır. İki taraf da

savaşa önce uzaktan birbirlerine ok atarak başlamışlardır. Oklar tükenince kargı ve hançerlerle birbirlerinin üzerine saldırmışlardır. Her iki ordu da uzun süre birbirine üstünlük kuramamış, ancak savaşın ilerleyen anlarında Pers askerlerinin çok büyük bir bölümüyle beraber Büyük Kyros da öldürülmüş ve böylece Massagetler Pers ordusunu yenmeyi başarmışlardır. Savaşın ardından Tomris elinde kan dolu bir tulum ile ölüler arasında Büyük Kyros'un cesedini aramıştır. Kısa bir süre sonra Büyük Kyros'un cansız bedenini bulup kafasını kanla dolu olan tulumun içine sokmuştur. Bu şekilde önceden kendisini uyardığı üzere Büyük Kyros'u bir bakıma kana doyurmuştur. Herodotos, Büyük Kyros'un ölümü konusunda farklı hikâyeler olduğunu ve kendisinin gerçeğe en yakın olanını anlattığını söylemektedir (Herodotos, I. 214).

Büyük Kyros'un son savaşı ve ölümü konusundaki diğer bilgiler Berossus, Ktesias ve Diodorus vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Berossus'a göre, Büyük Kyros İskitler gibi bir bozkır kavmi olan Dahae kabilesiyle savaşırken ölmüştür (FGrHist vol. III C 1 364-97. Berossus= 680). Ktesias'a göre, yine konargöçer bir halk olan Derbiklerle mücadelesi sırasında yaralanmış ve yaralandıktan iki gün sonra hayata gözlerini yummuştur (FGrHist III C 688 F 9 (7-8) 'Ktesias' =Phot. Bib. 72. 36a9-37a25). Diodorus'a göre ise Büyük Kyros'u yenmeyi başaran İskit kraliçesi onu hapsedmiş ve ona işkence yapmıştır (Diodorus, II. 44). Büyük Kyros'un son savaşını yaptığı bölgenin neresi olduğu konusunda ise bilim insanları çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşlere göre; Ceyhun Nehri kıyısı, Tanrı Dağları civarı ve Talas bölgesi Büyük Kyros'un son savaşını gerçekleştirdiği tahmin edilen yerler olarak öne çıkmaktadır (Aşan, 2002, s. 629).

Büyük Kyros gibi üstün askeri becerilere ve güçlü bir orduya sahip birisinin antik yazarlarca farklı şekillerde tanımlanan ancak bozkır yaşam tarzını benimsemiş olmasından şüphe duyulmayan bir halka karşı neden başarısız olduğu bir merak konusudur. Arrianos, Perslerin Orta Asya'da mağlup olmalarında mevzilerinin uygun olmaması ihtimalinin mi, askeri yetenekleri bakımından düşmanlarından geri olmaları ihtimalinin mi, yoksa Büyük Kyros'un herhangi bir hatası olması ihtimalinin mi etkili olduğunu bilmediğini ifade etmektedir (Arrianos, V. 4. 5). Bahsi geçen belirsizlik bozkır kavimlerinin savaşma yöntemleriyle açıklığa kavuşabilir. Öyle görünmektedir ki düşman tarafından etrafları sarılan Büyük Kyros ve ordusu, konargöçer halkların savaşma yöntemlerine pek alışık olmadıkları için başarılı bir mücadele ortaya koyamamışlar ve ağır bir yenilgi almışlardır. Diğer yandan Massagetlerin kazandığı bu zafer onların askeri gücünün yüksek bir seviyede olduğunu göstermektedir (Durmuş, 2013, s. 58; Durmuş, 1996, s. 90; Petuhov ve Vasilyeva, 2008, s. 39).

Büyük Kyros, Anadolu ve Mezopotamya'da uyguladığı satraplık sistemini Orta Asya'da ele geçirdiği bölgelerde de uygulamıştır. Bu konudaki en net bilgiyi Ktesias vermektedir. Ktesias'a göre, Büyük Kyros ölüm döşeğindeyken küçük oğlu Tanyoksarkes'i (Bardiya/Smerdis) Bactria, Chorasmia, Parthia ve Carmania¹⁵ bölgelerinin yönetimiyle görevlendirmiş ve üvey oğulları Spitakes'i Derbiklere, Megabernes'i ise Barcanialılara¹⁶ satrap olarak seçmiştir (FGrHist III C 688 F 9 (8) 'Ktesias' =Phot. Bib. 72. 36a9–37a25). Ayrıca Media Krallığı'nın çekirdek bölgesini oluşturan coğrafyanın bu dönemde Media satraplığı olarak isimlendirildiği ve satraplık merkezinin Ekbatana olduğu bilinmektedir (Garthwaite, 2011, s. 55; Əliev, 2007, s. 202). Yapılan araştırmalar Pers egemenliği boyunca Orta Asya'nın Bactria, Soğdiana ve Margiana olmak üzere, belli başlı üç büyük satraplığa ayrıldığı göstermektedir (Gorshenina ve Rapin, 2008, s. 74).

Antik yazarlar Büyük Kyros'un kaç yıl krallık yaptığı konusunda farklı süreler vermektedirler. Büyük Kyros Herodotos'a göre, yirmi dokuz yıl; Ktesias'a göre, otuz yıl; Romalı devlet adamı ve filozof Marcus Tullius Cicero'ya (MÖ 106-43) göre ise kırk yıl iktidarda kalmıştır. Cicero ayrıca Büyük Kyros'un yetmiş yaşında öldüğünü söylemektedir (Herodotos, I. 214; FGrHist III C 688 F 9 (8) 'Ktesias' =Phot. Bib. 72. 36a9–37a25; Cicero, I. 23. 46). Biz bu konuda Herodotos'un verdiği süreyi göz önünde bulundurarak Büyük Kyros'un ölüm tarihini bilim insanlarının bir kısmı gibi, MÖ 530 olarak kabul etmekteyiz. Ayrıca Büyük Kyros'un Cicero tarafından belirtilen ölüm yaşıyla Herodotos tarafından açıklanan ölüm tarihi birleştirildiğinde Büyük Kyros'un MÖ 600 yılında doğmuş olduğu sonucu ortaya çıkar ki bu sonuç bilim dünyasında genel kabul gören kronolojiyle uyuşmamaktadır. Bu sebeple Cicero'nun verdiği bilgiye güvenmek mümkün görünmemektedir.

Ktesias'ın verdiği bilgilere göre II. Kambises, babası Büyük Kyros'un cenazesini Bagapates isminde bir saray görevlisinin gözetiminde Persia'ya göndermiş ve babasının vasiyetine göre bir cenaze töreni düzenlenmesini emretmiştir (FGrHist F 13 Phot. Bibl. 72 p. 37a 26 – 40a 5: (9)). Bilim insanları Ktesias'ın verdiği bu bilgilere dayanarak Büyük Kyros'un cenazesinin Persia sınırları içerisinde yer alan Pasargadai'daki anıt mezara (Resim-1) gömüldüğünü kabul etmektedirler (Briant, 2005, s. 12; Dandamayev, 1989, s. 68; Frye, 1983, s. 95; Ulyam, 2002, s. 64). Herodotos'un verdiği bilgilere göre, Büyük Kyros'un ölümü üzerine Pers İmparatorluğu tahtına oğlu II. Kambises geçmiştir (Herodotos, II. 1). Büyük Kyros her ne kadar Orta Asya'ya tamamen hâkim olma hedefine ulaşamamış

¹⁵Yaklaşık olarak İran'ın Kirman eyaletini kapsayan alan. Bakınız: Harita-2

¹⁶Yaklaşık olarak İran'ın Sistan ve Belucistan eyaletinin kuzeyini kapsayan alanda yaşayan halk. Bakınız: Harita-2

olsa da bugünkü Afganistan'ın büyük bir kısmı ile Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarını ele geçirmeyi başarmıştır (Kuhrt, 2009, s. 372). Herodotos ve Diodorus, Büyük Kyros'un gerek saygın karakteri, gerekse başarılı faaliyetleri dolayısıyla Persler tarafından "baba" şeklinde anıldığını belirtmektedirler (Herodotos, III. 89; Diodorus, IX. 24).

Resim-1: Büyük Kyros'un Anıt Mezarı

<https://thesecondachilles.files.wordpress.com/2014/03/image26.jpg>

Sonuç

Büyük Kyros'un Orta Asya'ya düzenlediği seferlerle ilgili bilgiler Antik Çağ yazarları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Antik Çağ yazarlarının anlattıkları, seferler hakkında kimi zaman detaylı, kimi zaman ise yüzeysel bilgiler içermekte ve seferlerin kronolojisi hakkında bazı çelişkiler

doğurmaktadır. Bununla beraber Herodotos ve Berossus'un aktardıkları, seferleri belirli bir kronolojiye oturtmamıza yardım etmektedir. Buna göre, Büyük Kyros ilki Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra, ikincisi ise Yeni Babil Krallığı'nı ele geçirdikten sonra olmak üzere Orta Asya'ya iki kez sefer düzenlemiştir. İlk seferi hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Ancak eldeki az sayıdaki veri zaferle neticelenen bu seferin Cadusia, Hyrcania, Parthia, Derbicia, Aria, Margiana, Chorasmia, Bactria, Gandhara, Sattagydia, Arachosia ve Drangiana bölgelerindeki yerli kavimler üzerine düzenlendiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Bu ilk seferin ardından Mezopotamya'ya yönelen Büyük Kyros Yeni Babil Krallığı'nı ele geçirerek Mezopotamya'da Pers hâkimiyetini başlatmıştır. Sonrasında ise İskitlerin Pers İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki topraklarına aralıklarla saldırılar düzenlemeleri üzerine, Orta Asya'ya ikinci bir sefer düzenlemiştir. Bu dönemde İskitlerin başında Kraliçe Tomris vardır. Büyük Kyros İskitlerle giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve Tomris tarafından öldürülmüştür.

Antik Çağ yazarları Büyük Kyros'un ölümüne dair birbirinden farklı bilgiler vermektedirler. Ancak bu bilgilerin hepsinin birleştiği ortak nokta Büyük Kyros'un Orta Asya'da bir bozkır kavmi ile savaşırken öldüğüdür. Mevcut kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Büyük Kyros'un cenazesi kendi iktidarı döneminde inşa edilen başkent Pasargadai'da defnedilmiştir. Büyük Kyros'un iktidarda kaldığı süre konusunda Antik Çağ yazarları farklı tarihler ileri sürseler de günümüz bilim insanlarının önemli bir kısmı bu sürenin yirmi dokuz yıl olduğunu savunmaktadırlar.

Büyük Kyros'un Orta Asya'da ele geçirdiği bölgelerin Pers egemenliğinden ne şekilde etkilendiği ise bilim insanlarının dikkatini çeken önemli noktalardan birisidir. Ele geçirilen yerlerde Pers etkisi öncelikle yönetim konusunda ortaya çıkmıştır. Antik kaynaklarda geçtiği üzere Büyük Kyros ele geçirdiği yerlerde Pers yönetim sisteminin ana yapısını oluşturan satraplık sistemini uygulamıştır. Bu sistemin ele geçirilen bölgelerdeki bütün idari yapıyı en üstten en alt kademeye kadar etkilemiş olması çok muhtemeldir. Bunun yanı sıra adı geçen bölgelerin askeri, ekonomik, dini ve diğer günlük faaliyetler bakımından Pers kültürüyle etkileşim içine girmiş olması kaçınılmazdır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Büyük Kyros'un bahsedilen bölgeleri Pers İmparatorluğu'na dâhil edip Pers siyasi ve kültürel gücünü imparatorluğun merkezinden çok uzak coğrafyalara taşıdığı görülmektedir. Büyük Kyros'un Orta Asya'da egemen olduğu coğrafya bugünkü Afganistan'ın büyük bir kısmı ile Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan topraklarını kapsamaktadır.

Kaynakça

- Aşan, M. B. (2002). Yesi ve Çevresinde Sakalar. *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 628-631.
- Aytbayev, A. (2002). Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar. *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 632-636.
- Bahar, H. (2011). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bingöl, A. ve Üngör, İ. (2015). İskender'in Rüyası: Persler, Düşünce Dünyasında Türkiz, 35, 31-84.
- Briant, P. (2005). History of The Persian Empire 550-330 BC. John Curtis and Nigel Tallis (Eds.). *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*(pp. 12-17). London: The British Museum Press.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Brosius, M. (2006). *The Persians: An Introduction*. New York: Routledge.
- Cook, J. M. (1985). The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire. *The Cambridge History of Iran*, 2, 200-291.
- Dandamayev, M. A. (1996). Media and Achaemenid Iran. János Harmatta (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*(pp. 35-64). Paris: UNESCO Publishing.
- Dandamayev, M. A. (1989). *A Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden: E. J. Brill.
- Diodorus Siculus (1935-1946). *Diodorus of Sicily*. (Trans. C. H. Oldfather). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Durmuş, İ. (2013). *Türk Tarihinin Öncüleri: Alp-Er Tonga, Tomris, Mo-Tun, Attila, Bilge Kağan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Durmuş, İ. (2012). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Durmuş, İ. (1996). Massagetler. *Bilig*, 3, 86-91.
- Əliyev, İ. (2007). Azərbaycan Torpaqları Fars Əhəmənilər (Haxamanişilər) Dövlətinin Tərkibində. İqrar Əliyev (Ed.). *Azərbaycan Tarixi Ən Qədimdən Bizim Eranın III Əsri*(ss. 202-212). Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A. Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu.

- FGrHist=*Die Fragmente der griechischen Historiker*. Jacoby, F. (1923-1958). Berlin and Leiden: E. J. Brill.
- Francfort, H. P. (1988). Central Asia and Eastern Iran. *The Cambridge Ancient History*, IV, 165-193.
- Frye, R. N. (2009). *Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası*. (Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Frye, R. N. (1983). *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi*. (Çev. Fethi Aytuna). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gorshenina, S. ve Rapin, C. (2008). *Kabil'den Semerkand'a Arkeologlar Orta Asya'da*. (Çev. Saadet Özen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grakov, B. N. (2006). *İskitler*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hasanov, Z. (2009). *Çar İskitler: İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirilmesi*. (Çev. İlyas Topsakal). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Head, D. (1992). *The Achaemenid Persian Army*. Stockport: Montvert Publications.
- Herodotos (1983). *Herodot Tarihi*. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karatay, O. (2012). *İran ile Turan: Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kimball, J. D. (Mart-Nisan 2013). Savaşçı Kadınlar. *Aktüel Arkeoloji*, 32, 100-113.
- Ksenophon (2007). *Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia)*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kuhrt, A. (2009). *Eskiçağ'da Yakındoğu Yaklaşık MÖ 3000-330*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Laypanov, K. T. ve Miziyev, İ. M. (2010). *Türk Halklarının Kökeni*. (Çev. Hatice Bağcı). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Lucius Flavius Arrianus, (2005). *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mallowan, M. (1985). Cyrus the Great (558-529 B.C.). *The Cambridge History of Iran*, 2, 392-419.
- Marcus Junianus Justinus, (1853). *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. (Trans. with notes by the Rev. John Selby Watson, Henry G. Bohn). London: York Street, Convent Garden.
- Marcus Tullius Cicero, (1839). *De Divinatione*. Henry Ellis Allen (Ed.). Dublin: Apud B. Fellowes.
- Petit, T. (1990). *Satrapes et Satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier*. Paris: Les Belles Lettres.
- Petuhov, Y. D. ve Vasilyeva, N. İ. (2008). *Yevraziyskaya İmperiya Skifov*, Moskva: Veçe.
- Pliny, (1942). *Natural History*. Volume II: Books 3-7. (Trans. by H. Rackham). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ptolemy, (2000). *Ptolemy's Geography*. (An Annotated Translation of the Theoretical Chapters by J. Lennart Berggren and Alexander Jones). Princeton: Princeton University Press.
- Pyankov, İ. V. (2002). Sakalar. *Türkler Ansiklopedisi*, 1, 611-619.
- Strabo, (1928). *Geography*. Volume V: Books 10-12. (Trans. by Horace Leonard Jones). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ulyam, K. (2002). *Persı i Midyane: Poddannıe İmperii Akhemenidov*. Moskva: Tsentrpoligraf.

Amerikan Misyonerlerinin 1863-1885 Yılları Arasında Mardin’de Tesis Ettikleri Okullar*

Sıraç AKTÜRK**

Öz

Bu çalışmada, Amerikan Board misyonerlik teşkilatının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mardin Sancağındaki eğitim ve kültür faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Arşiv vesikaları, vilayet salnâmeleri ve misyonerlerin tutmuş oldukları raporlar ve mektuplardan elde edilen bilgilerle, Amerikalı misyonerlerin açmış oldukları çeşitli derecelerdeki okulların açılış tarihleri, talebe mevcudu, farklı cemaatlerle olan ilişkileri ve diğer eğitim faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, eğitim, yabancı okullar, misyoner, Protestan

Schools of American Missionaries Built Between 1863-1885 in the Mardin

Abstract

In this study, the educational and cultural activities of the American Board of missionary organization in Mardin Sanjak since the second half of the 19th century were examined. Information obtained from archives, yearbook and reports and letters kept by missionaries; the opening dates and number of the students of the various degree schools that opened by American missionaries; their relations with different communities and other educational activities were mentioned.

Key Words: Mardin, education, foreign schools, missionary, Protestant

* Bu çalışma, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde hazırlanan “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mardin Sancağı’nda Eğitim” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, akturk_909@hotmail.com

Giriş

Anadolu’da 19. yüzyıldan itibaren birçok yabancı devletin misyonerlik faaliyetleri görülmekle birlikte en geniş manada etkili olanı Amerikalı misyonerlerin çoğunluğunun üyesi bulunduğu kısaca ”ABCFM”¹ diye yazılan Protestan misyonerlik teşkilatı idi. Bu teşkilatın tüzüğüne göre, misyonerlerin gayeleri: “dinsizler arasında Hristiyanlığı yayıp, Protestan mezhebine dâhil etmektir”. Ancak, Osmanlı coğrafyasında yaşayan neredeyse bütün teb’anın farklı da olsa bir dini vardı. Bunun üzerine, misyonerler kendilerine ilk hedef olarak Müslümanları seçmişlerdi. Ancak, bu propagandaya ne devletin kanunları ne de sağlam bir düşünce yapısına sahip olan İslam akaidi izin vermemişti (Açıkses, 2003: 36). Bunun üzerine Protestan misyonerler faaliyetlerini Yahudiler ve Hristiyanlığın farklı mezhepleri üzerinden gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak, Yahudi din adamlarının aldıkları cemaatten çıkarma ve hapsedmeye kadar varan sıkı tedbirleri sonucunda Yahudiler arasında başarılı olamayıp, Ermenilerin ve Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde insani amaçlı okul açmak ve hastahane kurmak gibi hizmetler ile hedefleri doğrultusunda çalışmışlardır (Özdemir, 2009: 15). Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra bilhassa Ermeni nüfusu üzerindeki misyon faaliyetleri hız kazanmıştır (Şahin, 2005: 189). Bununla birlikte, ileri yıllarda Müslümanlarla da ilişki kurmaya çalışacaklardır.

1860 yılında Harput’ta yapılan yıllık toplantıda, Anadolu’daki misyonerlik faaliyetlerinin “Batı Türkiye Misyonu, Merkez Türkiye Misyonu ve Doğu Türkiye Misyonu” adıyla üç misyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırıldı. Doğu Türkiye Misyonu’nun merkezi Harput olup, 1870 yılındaki istasyonları Harput, Bitlis, Erzurum ve Mardin idi (Kocabaşoğlu, 2000: 63-72). 1868 yılında Musul (Herald, May 1868: 152) ve 1876 yılında da Van istasyonları (Herald, September 1876: 277) bu misyon bölgesi içinde yer almaktaydı.

Diyarbakir’de yaşayan Shemmas Sulliba adında Protestan bir vaiz, 1856 yılında Mardin’den yazdığı bir mektupta, Katoliklerin buradaki yoğun faaliyetlerinin durdurulması için derhal yetkili bir misyonerin gönderilmesini talep etmiştir (Herald, April 1856: 120). Bunun üzerine, Board Teşkilatı tarafından 1858 yılında Musul’dan Mr. Williams ilk misyoner olarak buraya gönderilmekle birlikte (Herald, January 1865: 114), Mardin’e gelen ilk Amerikalının 1839 yılında burayı ziyaret eden Dr. Grant olduğu tespit edilmektedir (Herald, May 1878: 141-142). Mr. Williams, 1862 yılında sekiz öğrenciden oluşan bir sınıf açtı. Bu öğrencilerden birisi daha sonra ilk yerli papaz olacak olan Abdunnur adlı kişidir (Bozan, 2014: 28). Mr. Williams,

¹ American Board of Commissioners for Foreign Missions

Ocak 1867'de 19 üyeli ilk kiliseyi kurmuştur. Kilisenin ilk papazı, maaşı cemaat tarafından ödenen Cercis bin Abdullah isimli bir Süryanî idi (Özcoşar, 2006: 146). Mr. Williams'a önceleri kilise üyeleri tarafından toplanan yardımlarla 2.400 kuruş maaş ödeniyorken, daha sonra pastör (papaz), okul öğretmeni ve idare masraflarından dolayı maaşı 6.000 kuruş (300 dolar) olarak artırıldı. Başarılı çalışmalarıyla kısa bir süre içerisinde kilise üye sayısını 25'e yükseltmiştir (Herald, October 1875, 122).

Mr. Williams'dan sonra Mardin'e gelen bir diğer önemli misyoner Alpheus Newell Andrus'dur. 1868'de eşi Louisa ile beraber gelen Mr. Andrus yıllık 1000 dolar maaş ile 40 yılı aşkın bu görevi sürdürmüştür (Bozan, 2014: 28).

1881 yılında Mardin Misyonu'na bağlı 6 kilise, 1889'da da 8 kilise faaliyet göstermiş ve cemaatin üye sayısı da 449' a yükselmiştir (Özcoşar, 2006: 147-148; Herald, March 1889: 96).

Mardin'de Açılan Misyoner Okulları

Misyoner okulları, yabancı devletlerin himayesinde, misyonerler tarafından açılıp, faaliyetlerini sürdüren okullardır. Osmanlı Devleti'nde okul açan yabancı devletler Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, Rusya, Bulgaristan ve İran'dır. Makalenin konusu itibariyle bu alanda en etkin rolü üstlenen Amerikan misyonerleri ele alınacaktır. Osmanlı Ülkesinde Amerikan misyonerlerince tesis edilen ilk okul 1824 yılında Beyrut'ta açılmıştır. Bu tarihten sonra, yabancı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde okul açma girişimleri başlatılmıştır. (Küçüköğlü, 2005: 102). Beyrut sancak merkezinde 1824'de açtıkları ruhsatsız okul olan Amerikan Koleji ile birlikte sancak merkezi ve bağlı kazalarında çeşitli derecelerde okullar açılmıştır. Aynı şekilde Halep, Lübnan, Manastır, Suriye, Kudüs ve diğer eyalet ve sancaklarda da eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır (Ortaylı, 2000: 92-95).

Amerikalı misyonerlerin sistematik çalışmaları Anadolu'da daha düzenli ve dikkat çekici olmuştur. Bu cümleden olarak, Amerikalı misyonerler eğitim kurumlarını kolejler, erkekler için Board okulları, kızlar için Board okulları, erkek liseleri ve ilahiyat okulları adı altında düzenlemişlerdir.

Kolejler, gerek ileri seviyede eğitim faaliyetleri ve gerekse de dini propaganda malzemesi olarak kurulmuştur. Türkiye'de Amerikan misyonerleri tarafından kurulan kolejler şunlardır: İstanbul'da Robert Koleji, Beyrut'ta Protestan Koleji, Merzifon'da Anadolu Koleji, Antep ve Maraş'ta kızlar ve erkekler için Merkez Türkiye Kolej'leri açılmıştır. Ayrıca Harput'ta programı Ermenilere dilleri, tarihleri, edebiyatları ve milliyetleri

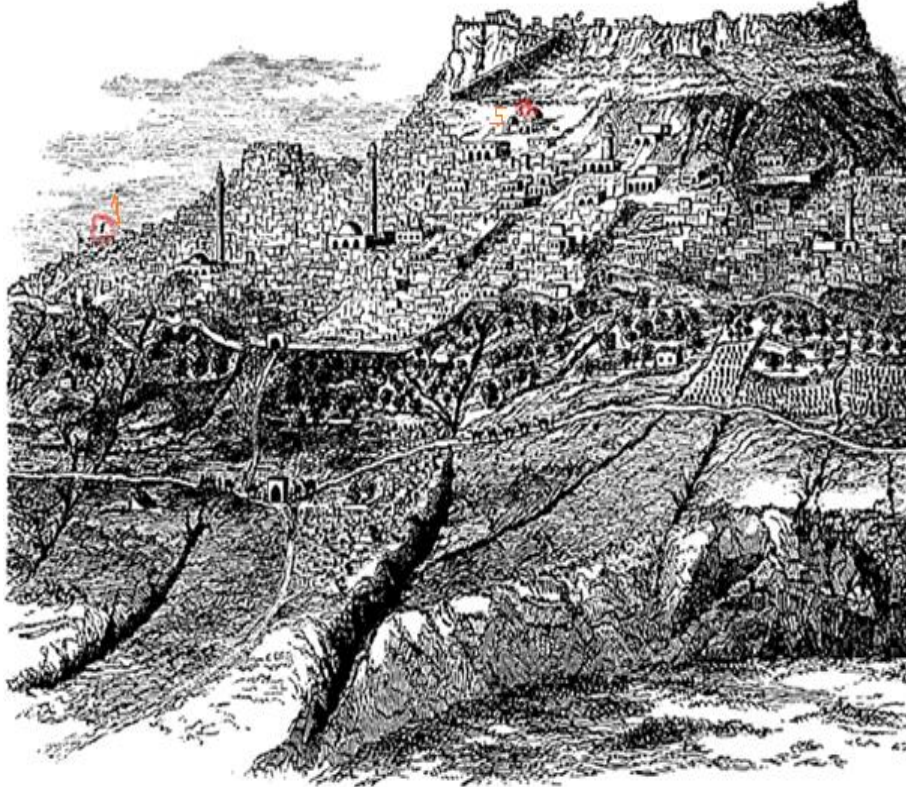
hakkında bilgi verecek şekilde düzenlenip 1878’de açılan ve Osmanlıların Fırat Koleji diye adlandırdıkları Ermeni Koleji açılmıştır (Sezer, 1999: 175).

Kızlar için Board okulları 15 farklı misyon merkezinde açılmıştır. Bunlar, İstanbul, Bursa, Manisa, Samokov², Merzifon, Mardin, Bitlis, Erzurum, Harput, Maraş, Antep, Beyrut ve İskenderiye idi. Bu okulların temel amacı evangelist (İncil’i öğrenme-öğretme) faaliyetlerinde yardımcı olacak yerel halktan kadın ve kızların eğitilmesini sağlamaktı. Bu okullarda alınan üç yıllık eğitim sonunda bazıları evangelist çalışmalarda bulunan yerli pastörler ve hatiplerle evlenerek kendilerine hem eş hem de çalışmalarına yardımcı olmaktadır. Diğerleri ise genel okullarda öğretmenlik yaparlardı.

Erkek liseleri, kolej ile ilahiyat mektebi arasında bir geçiş okulu olarak tanımlanabilir. Bu okullardaki erkekler, kolejler için uygun adaylar olarak görülmekteydi.

İlahiyat okulları, evangelist çalışmaların çeşitli sınıfları için genç erkekleri eğitmek amaçlı tasarlanmış enstitüler idi. Bu tür okullar Samokov, Merzifon, Mardin, Harput, Maraş, Beyrut ve Kahire’de açılmıştır. Bu okullara öğrenciler seçilerek alınıp, öğrenci sayısı 50’den yukarı olmazdı. (Herald, May 1878: 141-142).

² Bulgaristan’da bir şehir.

MARDIN, EASTERN TURKEY.

Gravür 1³. Mardin'deki Misyoner Eğitim Kurumları ve Müslüman Okulu (Herald, October 1875: 122).

Gravürde yuvarlak içine alınan bir numaralı yerin sol taraftan başlayarak ilki ilahiyat okulu, ikincisi iki katlı bina olup, kadın ve kızlar için bir eğitim okulunu ve iki bayan misyoner öğretmenin odalarını içeriyor. Bu binalar 1869-1871 yılları arasında yapılmıştır. Gravürde yer alan beş numaralı yer ise Müslüman Okulu idi (Herald, October 1875: 122). Özcoşar, Protestan misyonerlerin faaliyetlerini Mardin merkezinde yer alan Mişkin (Meşkin) Kapı'da yürüttüklerini, buranın Amerikan misyonerlerine ait eğitim kurumlarıyla birlikte; hastahane, yetimhane, eczahane ve misyonerlerin kalacakları yerler olarak düzenlendiğini vurgulamaktadır (Özcoşar, 2009: 128). Buna göre, gravürde belirtilen bir numaralı yerin Mişkin Kapı olduğu anlaşılmaktadır.

³ Bu gravür, Board Teşkilatının Van istasyon merkezinden Mardin'e gelen Dr. Raynolds ve Miss C. Ely tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1
1887-1897 Yıllarında Anadolu'da Mevcut Amerikan Okul
ve Öğrenci Sayıları (Danacıoğlu, 2000: 145)

	Batı Türkiye Misyonu		Merkezi Türkiye Misyonu		Doğu Türkiye Misyonu	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
1887 ⁴	17	6.267	10	3.883	20	6.215
1888	150	6.269	102	4.448	164	6.392
1889	154	6.282	100	3.852	168	6.733
1890	156	6.119	112	5.544	178	7.950
1891	150	6.326	100	4.376	170	7.436
1892	145	6.791	113	4.562	172	7.767
1893	144	6.659	119	5.101	175	7.975
1894	149	6.865	109	4.991	169	8.030
1895	140	6.853	111	5.137	151	7.822
1897	151	7.091	110	7.531	151	7.822

Tablo 1'e göre, Amerikalı misyonerlerin en çok okul açtıkları ve öğrenciye sahip oldukları bölgenin Doğu Türkiye Misyon bölgesi olduğu görülmekle birlikte, üç misyon bölgesinde de okul sayısının öğrenci sayısı ile paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Giriş bölümünde de bahsedildiği gibi Protestan misyonerlerin hedef gruplarını Ermeni ve Süryanî Cemaatleri teşkil etmektedir. Bu bakımdan Doğu Türkiye Misyon'u bölgesinde okul ve öğrenci sayısının daha fazla olması Süryanî ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Türkiye Misyon bölgesinde Süryanîlerin yoğun olarak yaşadıkları Mardin, Midyat, Silvan, Lice ve yakın bölgelerde misyonerlerin faaliyetleri 1858 yılında Mardin Misyonu'nun kurulmasıyla başlamıştır (Özdemir, 2009: 22-23). Ermeni nüfusun doğunun birçok bölgesinde yaşadığı bilinmekle birlikte, Mardin'de de varlığı mevcuttur. Mardin'deki Ermeni nüfusuyla ilgili 19. yüzyıl seyyahlarından Dupre, 1807'de 20.000 Türk, 3200 Yahudi, 2000 Ermeni Katolik ve 40 Ermeni Ortodoks'tan bahseder (Taştemir, 2003: 46). Seyyah Buckingham, 1826'da Koçhisar'da (Kızıltepe) en kalabalık gayrimüslim grubun Ermeniler olduğunu, 19. yüzyıl Ermeni aydınlarından Teotig de Nusaybin'de 80 Katolik, 1000 Protestan ve 70 Apostolik olmak üzere toplam 1150 Ermeni'nin yaşadığını iddia etmiştir (Deveci, 2006: 558).

⁴ 1887 yılı verileri öğrenciler itibarıyla genel toplamı içermekle birlikte, eğitim kurumu olarak sadece kolej ve seminer gibi ileri seviye eğitim veren kurumları içermektedir.

Rakamlar böyle iken Ermeni nüfusa yönelik olarak da 1840'lardan itibaren Amerikan misyonierleri, Ermeni öğrencileri papaz adayları olarak Amerikan teoloji yüksek okullarına göndermekle birlikte, bir kısmını da Amerika'ya gönderip burada eğitim aldıktan sonra Türkiye'ye dönerek öğretmen ve vaiz olarak görevlendirdiler (Aydın, 2006: 92).

1880'lerden itibaren insanlar, okullarda daha iyi bir seviyede eğitim istedikleri için, yerli halk adeta "sipariş üzerine" okul istiyordu. Mesela Mardin'in yerli Protestan ahalisi, ABCFM'e verdikleri dilekçelerinde, açılmasını istedikleri okulda aşağıdaki özelliklerin bulunmasını istiyorlardı:

- Eğitim düzeyi mevcut ortaokullardan yüksek olmalı.
- Türkçe, Arapça, Kürtçe, Süryanîce ve İngilizce okutulmalı.
- Arapça öğretimine özellikle önem verilmeli.
- Aritmetik, cebir, geometri, felsefe, fizyoloji, muhasebe gibi dersler mutlaka okutulmalı (Kocabaşoğlu, 2000: 120).

1. Amerikan Erkek Okulu

Okulun kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, 1863-1864 yılları arasında Mardin'in Meşkinan (Mişkin) Mahallesi'nde kurulmuştur. 1903'de 37 öğrenciye sahipti. Pernot, Amerikan Misyonu'nun Mardin'deki bu okulunda 1912 yılında 21'i yatılı, toplam 45 öğrencisi olduğunu ifade etmiştir (Şişman, 2006: 72).

Okul 28 Mart 1894 (16 Mart 1310) tarihinde ruhsat almıştır. Lise seviyesinde olan okul, 20 öğrenci ile izinsiz olarak küçük bir mekânda öğrenime başladı (Vahapoğlu, 2005: 115). Misyonierlerin faaliyetlerine başladıkları ilk dönemden itibaren Süryanî ve Ermeni çocuklarla ilgilenip, devletin koymuş olduğu kanunlar gereğince Müslüman çocuklarla ilgilenmemişlerdir. Zira 1887-1888 yılında mektebin 48 öğrencisinden 37'si Protestan Ermeni, beşi Yakubî, biri Gregoryen Ermeni ve beşi Katolik idi. Bununla birlikte, Müslüman çocuklarının Amerikan okullarına rağbet etmeye başlaması İkinci Meşrutiyet'ten sonra, daha geniş anlamdaysa Cumhuriyet döneminde olmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 134).

Okulun kurucusu olarak iki isimden bahsedilmektedir. Birincisi, Cyrus Hamlin (Tozlu, 1991: 38), ikincisi ise 24 yaşında Türkiye'ye gelen Dr. Caleb Frank Gates'dir. Gates, 20 yıl Mardin'de misyonierlik yapmış olup, "kimse dilini öğrenmeden o ülkede yaşamamalı" diyerek Türkçe'yi de Mardin'de öğrenmiştir (Açıkses, 2003: 159).

2. Amerikan Kız Okulu

Amerikan Kız Okulu, Mardin merkezindeki Mişken (Mişkin) Mahallesinde Amerikalılara mahsus dairede 1864-1865 yılları arasında açılmıştır. 1883'de İstanbul'dan Aziz George Wood'un yazdığı bir yazıda, kızlar okulunda öğrenci sayısının 30 olduğu ve bu sayının gittikçe arttığı ifade edilmekteydi (Herald, October 1883: 390). Okul lise seviyesinde olmakla birlikte (Vahapoğlu, 2005: 113), yukarıda da ifade ettiğimiz gibi esasında kız çocukları Protestan mezhebi tebliğinde faaliyet gösterecek şekilde yetiştirilmekteydi.

Okul, 28 Mart 1894 (16 Mart 1310) tarihinde ruhsat almış olup, okulun eğitim dili Arapça idi (Yıldız, 2014: 295). Bu tarihte 40 öğrencisi olan Amerikan kız okulunun öğrencileri; Süryani Protestan ve Katoliklerden oluşmakta idi. 1896 yılında okul üç mezun vermiştir (Herald, November 1896: 488). Pernot, 1912 yılında Mardin Amerikan kız okulunda 50 öğrencinin öğrenim gördüğünü ifade etmiştir (Şişman, 2006: 72).

Okulun açılış tarihi 1864-1865 olarak belirtilse de, 24 Eylül 1868'de Mr. Williams'dan gelen mektupta, misyon çalışmalarına yardım etmesi için Mardin'de bir kız okulunun tamamlandığı belirtilmektedir. Okul kurma aşamasında Diyarbakir Protestan Cemaatinin en zengini ve Diyarbakir Kilisesi'nin üyesi olan Khowaja Jacob (Hoca Yakup) misyonerlere okulu Diyarbakir'de açmak isterlerse, onlara kendi evini verip, kendisinin de küçük bir evde oturabileceği teklifinde bulunmuştu. Ancak, misyonerler okulu Mardin'de açmaya karar vermişlerdi (Herald, January 1869: 23). Gülbadi Alan ise, okulun kuruluş tarihinin Osmanlı arşiv vesikalarının bir kısmında 1863, bir kısmında da 1869 olarak kayıtlı olduğunu vurgulamaktadır (Alan, 2006: 507).

Amerikan Kız Okulu, 1864-1865 yılları arasında bir misyoner evinde eğitime başlamış olmakla birlikte, 1874 yılında okulun asıl binası inşa edilmiştir. Bu dönemde okulun müdürü Mrs. Dodi idi. Mardin'de açılan kız mektebi de, Merzifon, Antep, Maraş, Bitlis, Erzincan ve Harput'ta olduğu gibi yatılı olup, mektebin eğitim süresi üç yıl idi (Oktar ve Genç, 2006: 498).

Olive Parmelee (sonradan Alpeus N. Andrus'un eşi) tarafından açılan okulun eğitim müfredatı büyük ölçüde standart bir listeden oluşuyordu: Cebir, astronomi, botanik, antik tarih, müzik, fizikî coğrafya, fizik, pedagoji, ev işleri ve çocuk bakımı. İngilizce gibi Türkçe de yabancı bir dil olarak öğretilmek zorundaydı. Dört yıllık müfredatın tamamı boyunca her gün yarım saat kutsal kitaba ayrılıyordu. Günlük jimnastik antrenmanları yapılıyor, haftada iki gün basketbol oynanıyordu (Stone, 2011: 212-213).

Mardin istasyon ve bütçe raporlarından takip edilebildiği kadarıyla, okulun ismi 1885’de Mardin Kadınlar Eğitim Okulu (Women’s Training School), 1886’da Mardin Kızlar Eğitim Okulu (Mardin Girls Training School) ve 1888 yılından itibaren de Mardin Kızlar Yüksek Okulu (Girls’ High School) olarak kayıtlıydı. Son olarak, Amerikan Board belgelerinde okulun ismi Mardin Protestan Kızlar Yüksek Okulu olarak geçip, bu okulun amacı, Mezopotamya bölgesi kızlarının yüksek Hıristiyanlık eğitimi almalarını sağlamak olarak açıklanmıştır (Alan, 2006, 510).

Bazı yıllarda okulda eğitim gören gündüzlü, yatılı ve toplam öğrenci sayısı şöyledir:

Tablo 2 (Alan, 2006: 511)

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Yatılı
1886-1887	15	14
1887-1888	26	-
1888-1889	35	18
1889-1890	35	19
1890-1891	31	17
1891-1892	24	-
1892-1893	25	-
1893-1894	25	22
1894-1895	47	-
1895-1896	-	-
1896-1897	24	18
1897-1898	2	23
1898-1899	38	29
1899-1900	25	10
1900-1011	32	17
1901-1902	38	18
1902-1903	39	21
1903-1904	48	26
1904-1905	45	-
1905-1906	40	20
1906-1907	35	-
1907-1908	44	-
1908-1909	-	-
1909-1910	Okul Kapalıdır	-
1910-1911	37	20
1911-1912	40	-
1912-1913	39	-
1913-1914	40	-

Burada verilen rakamlar, okulda eğitim-öğretim döneminin başında müracaat eden ve yapılan sınavda başarılı olarak okula kabul edilen öğrenciler ile daha önceki yıllarda okula başlayan öğrencilerin sayısını içermektedir. Bazı yıllar sayılarda dalgalanmaların olmasının sebebi ilk dönem okula devam eden öğrencinin, ikinci dönem çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılması ya da yeni öğrencilerin okula kabul edilmesidir. Örneğin, 1904-1905 eğitim öğretim yılının ikinci döneminin başında öğrencilerden ikisi okuldan ayrılırken, 1907-1908 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminin başında Diyarbekir'den okula yeni öğrenciler kabul edilmiştir (Alan, 2006: 511). 1905-1906 yılına kadar okulun her yıl sahip olduğu öğrenci sayısının yaklaşık olarak yarısı yatılı öğrenciydi. Öğrencilerin bir kısmı Mardin' e bağlı dış istasyon bölgelerinden gelip, her gün evlerine gidip gelmeleri güç olduğundan yatılı öğrenci olarak okumaktaydılar. Örneğin, Midyat'tan gelen 2 kız çocuğu gününbirlik eve gitme imkanları olmadığından okulda yatılı öğrenci olarak kalmaktaydılar (Herald, November 1878: 394).

Okulların yönetim kurullarında başlangıçta Amerikalı misyonerlerin ağırlığı olsa da zamanla bu yetki yerli unsurların eline geçmiştir. 1880'lerde Mardin kız okulunun tüzüğüne göre, Mardin istasyonu yöneticilerince seçilecek üç Amerikalı misyoner okulu, fiilen yönetecektir. Yerli unsurlar yönetimi devralıncaya kadar "Mezopotamya Protestan Birliği"nce seçilecek iki kişi yönetim kurulu nezdinde danışman üye olarak görev yapacaklardır (Kocabaşoğlu, 2000: 129).

1840'lardan beri Ermeni nüfusuyla ilgilendikleri bilinen Amerikan misyonerlerinin Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ermeni komitacılarla olan münasebetleri gereği Diyarbekir Valisi Mehmet Reşit Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine şikayet edilip, sınır dışı edilmeleri talep edilmiştir. Ancak, Amerikan Sefaretinin baskısı üzerine sınır dışı edilmemişlerdir. Mardin'de misyon faaliyetlerini sürdüren Mr. Andrus, Dr. Thom ile Miss Agness Fenenga 1915'in başlarında Diyarbekir'e geçerek bir hafta kalıp, buradan Harput ve en son Sivas'a giderler. Dr. Thom Sivas'ta hayatını kaybetti. Bu süreçte, Mardin'de komşusuna sığınan Olive, Ağustos 1916'da 76 yaşında öldü. Mardin Misyonu'na bağlı 23 istasyonun yarısı dağıtıldı. Mr. Andrus, Sivas'ta bulunan diğer misyonerlerle birlikte İstanbul'a gönderildi. 6 Nisan 1917'de Amerika'nın Almanya ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine, Amerikan elçiliğinin tavsiyesiyle 1917'de Mardin'de kalan misyon mensuplarıyla birlikte ülkeyi terk ettiler. Mr. Andrus, savaşın bitiminden sonra Mardin'e dönme planları yaptıysa da 11 Ocak 1919'da öldü (Bozan, 2014: 44). Bununla birlikte, Mardin'e geri dönmeyi başaran misyonerler de olmuştur. Örneğin, Fincancılar

yokuşundaki Amerikan Bible House (incil Evi)'da oturan Amerikalı misyoner yurt heyeti hazinedarı William Pit, Mardin'de bulunan Amerikan kız okulunda yapılacak tamirat ve ilavelere izin verilmesi için bir kaç kez Mardin mutasarrıflığına başvurmasına rağmen inşaata engel olduğu yönündeki şikayetini 16 Eylül 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Dahiliye Nezareti, şikayetten beş gün sonra mutasarrıflığın bu inşaata muhalefet etme sebebinin araştırılması için Diyarbakir valisine talimat vermiştir (BA, DH. İ.UM, 19-1). Bu dönemde, İstanbul Hükümeti, misyonerlerin eğitim girişimlerine engel teşkil edecek kanuni yaptırımlardan uzak durmuş olmakla birlikte, destekleyici bir tavır da sergilememiştir. Zira, yukarıda da bahsedildiği gibi Amerikan misyonerlerinin Ermeni komitacılarla işbirliği yaptığı anlaşıldığından yerel yönetimlerin misyoner çalışmalarını engellemesini soruşturmadan öteye gitmemiştir.

Erkek ve kız okullarının 1951-1955 yılları arasında Mardin'in Meşkina Kapı semtinde birkaç binadan ibaret olduğu ve okul olarak kullanılmayıp, Midyat ve çevresinden gelen Süryanî çocuklara yurt ve Mardin'deki Türk-Amerikan Kütüphanesi'nin yöneticisi Kentuckyli White ailesinin oturduğu ev olarak kullanıldığı o tarihlerde Mardin'de tarih öğretmeni olan Nejat Göyünç tarafından vurgulanmıştır. O yıllarda Mardin'de şehir elektriği bir dizel motor vasıtasıyla temin edilir ve sık sık arıza dolayısıyla kesilirken, Amerikalılara ait bu binaların elektriğinin kendi jeneratörleri tarafından sağlanması da Göyünç'ün hatıraları arasında yer almaktadır (Şişman, 2006: 72). Buradaki Amerikalı ailenin yaşam standartları ve imkanlarının iyi olduğu ifade edilebilir.

Mardin'e bağlı dış istasyonlarda da kız okulları açılmıştır. Örneğin, Ocak 1882'de Mardin'den yazan Miss Clarissa H. Pratt, kızlar okulundan birinin bu yıl dış istasyon Sert'de⁵ açıldığını belirtip, buradaki kadınlarla çeşitli toplantılar yapmaya başladığını ifade etmiştir (Herald, January 1882: 32). Misyonerler, kadınların eğitimi ve sosyal hakları noktasında yeni bir toplumsal görüş yaratmışlardır. Osmanlı aydın kesimi, yüksek rütbeli komutanlar ve farklı milletlere mensup bazı varlıklı kişiler kadın haklarının gelişimi konusunda misyonerlerin bu çabalarına destek vermişlerdir (Herald, May 1878: 145).

3. Mardin Amerikan İdadi Mektebi

Bu okul Mardin'in Mişken Mahallesinde, 1870 yılında inşa edilen bir misyoner ilahiyat mektebidir. Mektebin binası Amerikan mülkü olup, tasarrufu Mr. Ferid'e aittir. Amerika Sefareti'nin Sadâret'e gönderdiği 24 Mart 1891 tarihli tezkirede mekteple ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: “20

⁵ Mardin'in kuzeydoğusunda 9 saatlik mesafede bulunan, 150 evli bir kasabadır.

seneden beri iyi idare edilmekte olan ve bugün Mösyo Deveti'nin idaresinde bulunan mektep, mezhep ve milliyete bakılmaksızın herkes için açıktır. Eğitim öğretim ücretli olup, gündüzlü ve yatılı talebelerin tamamından yemek ve öğrenim ücreti aynı miktarda alınmıştır. Okul ücretini ödemeye imkanı olmayanlar, daha sonra ödeme yapmak üzere kendilerine bir senet imzalatırlardı (Yıldız, 2014: 298). Okul, din ya da millet farkı gözetmeksizin herkese açık olmasına rağmen, müfredatının esas programını din derslerinin oluşturması Müslüman çocukların daha az rağbet göstermesine sebep olmuştur. Ancak, okulun ücretli olmakla birlikte, ödeme gücü çeken çocuklar için mezun olduktan sonra ödeme yapmak şartıyla senet düzenlenmesi, fakir öğrencilerin de bu okulda eğitim görmesinin önünü açmıştır.

Maarif Salnamelerine göre, mektebin açılışı 1870 yılı olup, ruhsat alma tarihi ise 28 Mart 1893 (16 Mart 1309) idi. Mektebin 1898'de 40 erkek ve 25 kız, 1899, 1900, 42 erkek ve 23 kız ve 1901'de 42 erkek öğrencisi vardı (MS⁶, 1316: 1053; 1317: 1203; 1318, 1341; 1319: 613; 1321, 507).

Mardin'de açılan ilahiyat mektebi iki sınıflı olup, birinci sınıf beş, ikinci sınıf da dört öğrenciye sahipti. Öğrencilerin hepsi başarılı olup, kendilerini destekleyen kilisenin pastör, vaiz ve öğretmenlerine bağlıydılar. Ancak, öğrencilerden biri gözlerinden rahatsız olduğu için pek başarılı sayılmazdı. Ayrıca, ilahiyat okulunda hazırlık bölümü açılıp, küçük bir özel ders ödemesi yaparak, tüm cemaatlerden öğrenci kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, kadın ve kızlar için eğitim veren ilahiyat okulu da eşit öneme sahip olup, 1875'de 17 öğrenciye sahipti (Herald, October 1875: 122).

İlahiyat öğrencileri Mardin'e yakın yerleri dolaşarak dini vaazlarda bulunurlardı. Örneğin, Mr. Andrus'un bir yazısında, 1884 yılında İlahiyat öğrencilerinden altı kişi çeşitli vaazlarda bulunmaları için Mardin'e yakın yerleri ziyaret etmeleri istenmiştir. Onlardan biri, yardımcısıyla 60 evi ziyaret etmiş olup, 40'dan fazla evde İncil'i okuyarak vaaz vermeleri için müsaade almıştı. Öğrenciler, gittikleri evin gelir durumu, okul yaşına gelmiş çocuk sayısı gibi bilgileri rapor ederek geri dönmekteydiler (Herald, June 1884: 234). Mardin ilahiyat okulu, özel olarak Arapça konuşulan bölgelere hizmet verecek elemanları yetiştirmekteydi (Açıkses, 2003: 87).

Mektep, Mr. Andrus'un sahip olduğu arsa üzerine inşa edilmiştir. Mektep, kuruluşundan 40 yıl sonra 1910 yılında alınan izinle genişletilmiştir (BA, BEO, 3806-285436). Nihayetinde, Amerikan elçiliğince de, uygun görülen bu husus, 21 Eylül 1910 (16 N 1328) tarihli bir iradeyle tasdik edilmiştir (Yıldız, 2014: 299). Yine 24 Eylül 1910 (11 Eylül 1326) tarihinde

⁶ Maârif Salnâmesi.

çıkan Şura-yı Devlet kararıyla da vergiye tâbi tutulmak şartıyla izin verilmiştir (BA, DH. İD, 117-5).

Amerikan idadi mektebi mezunu olup, devlete ait idadi mekteplerine başvurma girişiminde bulunan muallim adayları da olmuştur. Örneğin, Mardin Amerikan idadi mektebi mezunu Şemun b. Dimas, 4 Ağustos 1910 (22 Temmuz 1326) tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıda, kendisinin sekiz seneden beri Mardin, Urfa ve Antep'in kazalarında yer alan özel okullarda Arapça dersi verdiğini belirterek, aynı sene usul-ı cedid ile açılacak 12 idadi mektebinden birine Arapça muallimi olarak tayin edilmek istediğini ifade etmiştir (BA, MF. MKT, 1157-89).

Tablo 3 (Yıldız, 2014: 300)
1913-1914 (r. 1329-1330) Ders Yılında Mardin Amerikan İdadî Mektebine Kaydedilen ve Mektebi Terk Eden Talebe Mevcudu

Ders Yılı İçinde Kaydedilen Talebe											Ders Yılı İçinde Mektebi Terk Edenler										Toplam
Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		Toplam	Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		
L	N	L	N	L	N	L	N	L	N		L	N	L	N	L	N	L	N	L	N	
4	4	-	-	-	9	-	-	9	4	71	-	1	-	-	7	1	-	-	3	1	28
								5											6		
Mektebi Terk Etme Sebepleri																					
Hastalık				Vefat				İhraç				Nakil				Diğer Sebepler					
-				-				-				-				28					

Tablo 3'e göre, 1913-1914 ders yılında mektebe kaydedilen talebe sayısı 71, mektebi terk eden ise 28'dir. Bu dönemde yeni kaydedilen talebelerden sekizi Müslüman, dokuzu Ermeni ve 54'ü diğer farklı milletlerden olup, bir kısmı yatılı (leyli) ve bir kısmı da gündüzlü (nehari) idi. Mektebi terk eden talebelerin tamamı nakil, hastalık, vefat, ihraç gibi nedenlerin dışındaki diğer sebeplerden dolayı ayrılmıştır. Mektebe kaydedilen öğrencilerin neredeyse yarısı çeşitli nedenlerden dolayı okuldan ayrılmıştır.

Tablo 4 (Yıldız, 2014: 300)

Mardin Amerikan İdadî Mektebi 1913-1914(r. 1329-1330) Ders Yılı İmtihan Öncesi Talebe Mevcudu

Müslim		Rum		Ermeni		Musevi		Muhtelif Milletler		Toplam	1328-29 senesinde mevcut talebe	Her iki senenin				
Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari	Leyli	Nehari							
Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz							
3	-	2	1	-	-	-	-	-	-	9	10	33	11	74	47	27
Talebelerin Sınıflara Taksimi																
İptidai Sınıflar						Top.	Tali Sınıflar				11	12	Top.			
1	2	3	4	5	6		7	8	9	10						
-	-	-	40	13	17	70	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4

Tablo 4'e göre, 1912-1913 ders yılı umumi imtihan öncesinde mektebin talebe mevcudu 47 iken, 1913-1914 ders yılında bu sayı 74'e çıkmıştır. Bu talebelerin altısı Müslüman, beşi Ermeni ve geriye kalan 63'ü de diğer farklı milletlere mensuptur. Hem yatılı ve hem gündüzlü talebelerin tamamı "ücretli" veya "ücretsiz" talebe statüsüne tâbidir. Müslüman gruptan ücretsiz okuyan bir öğrenci vardı.

Yine tabloya göre, idadi mektebi “iptidai sınıflar” ve “tali sınıflar” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İptidai kısmının 4, 5. ve 6. sınıflarında toplam 70 talebe mevcut iken, tali kısmının 7. sınıfında dört talebe vardır.

4. Mardin Amerikan Erkek Lisesi

Kolejde okuyacak uygun öğrencilerin yetiştirildiği bu okulda esasen pozitif dersler işlenmekle birlikte, diğer okul türlerinde olduğu gibi dini derslerde okutulmuştur. 1885 yılında öğrenime açılan Mardin erkek lisesinde ilk yıl 20, ikinci yıl 45, üçüncü yıl ise 48 öğrenci kayıtlıydı. Bu öğrencilerin ilk yıl 20’si, ikinci yıl 36’sı, üçüncü yıl ise yine 20’si yatılı öğrenci durumundaydı. Bu öğrenciler 1886-87 ders yılında yatılı ücreti ve ders ücreti olarak toplam 94 lira 25 kuruş (öğrenci başına iki lira kadar) ödemişlerdir. 1887-88 ders yılında ödenen toplam miktar ise 78,5 liradır (öğrenci başına 1,6 lira). Oysa bu okulda öğrenci başına isabet eden maliyet ilk yıl beş lira, ikinci yıl beş buçuk lira, üçüncü yıl ise altı buçuk lira olmuştur. Aradaki fark, yerli ve yabancı hayırseverler ve Board Teşkilatı tarafından karşılanmıştır. Nitekim 1885 yılı için yerli halkın katkısı 20 lira 70 kuruş iken Board’un katkısı 81 lira 48 kuruş olmuştur. Bir sonraki yıl 61 lira 25 kuruşluk yerli katkıya karşılık, 1109 lira 99 kuruşluk ABCFM katkısı gerçekleşmiştir. Üçüncü yıl ise yerli katkı 36,5 lira, ABCFM’nin katkısı ise 93,5 liraydı (Kocabaşoğlu, 2000: 130). 32 öğrenci velisi eğitim masraflarını ödeyebilirken, 22’si okul masrafları için senet vermek zorunda kalmıştı. Bir diğer ilginç husus, Mardin Erkek Okulu’nda bir Müslüman öğrencinin de okumasıydı (Stone, 2011: 213).

1890’da Mardin’den yazan Mr. Gates’in ifadesine göre, okul aynı yıl 58 öğrenciye sahip olup, bunların dördü ilahiyat, 40’ı lise ve 14’ü hazırlık bölümü öğrencisiydi. Yazısında ayrıca, bir önceki sene ilahiyat sınıfında beş öğrencinin kayıtlı olduğunu ve bunlardan birinin öğretmen olmak için uygun olduğunu belirtip, aynı öğrencinin hazırlık bölümünde öğretmenlik yaptığını vurgulamıştır (Herald, April, 1890: 154).

1890 Martının son günü yazan Mrs. Thom, erkek lisesinde her gece dini meselelerin konuşulduğu toplantıların yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, şehirde de dua etme toplantılarına başlanıp, her salı öğle vakti beş farklı yerde bu toplantılar düzenleniyordu. Bir önceki hafta yapılan toplantıya hiç biri cemaatlerine mensup olmayıp, Ermeni Katolik milletine mensup 30’un üzerinde kadın katılmıştır (Herald, July 1890: 280).

16 Ağustos 1893’de Mardin’den yazan Mr. Gates, yardımcısıyla birlikte yazın ortasında Mardin’e bağlı dış istasyonlarda gezerek erkek lisesi için öğrenci aradıklarını ifade etmiştir. 28 Temmuz’da Mardin’den işe

başlayan Gates, sonra Midyat'a gitmek için yola çıkmıştır. Akşamı Mardin ile Midyat arasında yer alan bir köyde geçirmiş ve ertesi gün Midyat'a varıp, burada 32 öğrencili bir okulu incelemiştir. Buradaki öğrenciler okuma ve aritmetik, gramer ve coğrafya gibi derslerin sınavlarında çok başarılıydılar. Midyat'taki 32 öğrencili okulda henüz 10 yaşında bile olmayan bir kız çocuğunun başarısının Mr. Gates'in hoşuna gitmesi üzerine kızın annesine çocuğunu Mardin'deki okula göndermesini tavsiye etmiştir. Ancak, annesi kızının evli olduğu için gelemeyeceği cevabını vermiştir. Erkekler ve kızlar 6-7 yaşlarına geldiklerinde nişanlandıkları için eğitim alma konusunda çok fazla fırsatları yoktu ve ayrıca ticareti öğrenecek ya da çalışabilecek yeterlikte bir yaşa geldiklerinde genellikle okuldan alınmaktaydılar (Herald, October 1893: 471).

Mr. Dewey, 13 Temmuz 1896 tarihinde yazdığı bir yazısında, aynı yıl erkek lisesi bütçesinden eve giden ya da evden gelen öğrencilere ödeme yapılmadığını, bununla birlikte, ceplerinde para olmaksızın dönem sonunu bulan öğrencilerden bazılarının eve gitmek için okuldan yardım talep ettiğini ifade etmiştir (Herald, October 1896: 408).

Sonuç ve Değerlendirme

Yunan İsyanı ve 27 Ekim 1827'de Navarin'de donanmanın tahrip edilmesi Osmanlı Devleti'ni Amerika'ya yaklaştırmıştır. Osmanlı, bir yandan Avrupa dışında bir müttefik ararken bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden hızlı bir şekilde, bir dış yardımla inşa etmeyi planlamakta, aynı zamanda bu dönemde silah imalatı olmadığından silah eksikliğini gidermeyi düşünmektedir. Sonuç olarak, 7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı ile ABD'nin imzaladıkları bir ticaret antlaşması sayesinde iki ülkenin resmi ilişkileri düzenlenmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerine ivme kazandırmış. Zaten Osmanlı'nın genel durumu da misyonerlerin faaliyetlerine son derece uygun bir ortam hazırlamıştır (Şahin, 2005: 188). Eğitim alanında Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar istenilen seviyede merkezi ve modern bir politika takip edilebilmiş değildir. II. Abdülhamit döneminde, modern eğitim anlayışının gerektirdiği çeşitli derecelerdeki eğitim kurumları devlet eliyle açılmaya başlanmıştır. Bahsedilen eğitim kurumlarının masrafları devlet tarafından karşılanmakla birlikte, hamiyetli ahaliden alınan yardım paraları ve vakıf gelirleri de eğitim faaliyetlerinin devamında önemli bir finans kaynağı olmuştur. Ancak, devletin bütün idari birimlere modern eğitim hizmetini sunabilecek finans gücü olmadığı gibi, bu okulların açılması ve faaliyetlerini sürdürmesi için yapılan yardımlar ve vakıf gelirleri de yeterli değildi. Devletin bu konudaki aciziyetini fark eden yabancı Amerikan misyonerleri açmış oldukları son derece kaliteli ve yüksek dereceli okullar ile denetim ve diğer çeşitli şartları kabul ederek devletin desteğini almışlardır. Zira Mardin sancak merkezinde pozitif ve dini eğitim

merkezli modern Amerikan okulları 1863 yılından itibaren açılmaya başlanmış iken, devlet eliyle ilk modern okul, ibtidai derecesinde 1883 yılında açılabilmiştir (DVS, 1301: 133). Osmanlı Hükümeti, eğitim alanındaki yetersizliğinin farkında olduğundan Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar zorunlu kalmadıkça Amerikan müesseselerine dokunmamıştır.

Amerikan okullarının açıldığı ilk yıllarda Müslüman talebe mevcut değil iken, sonraki yıllarda yerli halkla olan olumlu ilişkilerinden dolayı yörenin varlıklı aile çocuklarının burada eğitim gördüğü, ayrıca, okula talebe bulmak amacıyla kazalarda ve köylerde dolaştıkları ve çeşitli raporlar hazırladıkları anlaşılmaktadır.

Misyonerlerin eğitim, sağlık ve diğer kültürel faaliyetlerinin en önemli gayesi şüphesiz Protestanlık mezhebini geniş kitlelere evvela tanıtır, ardından kabul ettirmektir. Board Teşkilatı, 1820-1893 yılları arasında Osmanlı ülkesine 550 misyoner göndermiş ve çoğu Ermeni 60.000 Osmanlıyı Protestan yapmayı başarmıştır (Küçüköğlü, 2005: 97). Misyonerlerin bu faaliyetlerinden Mardin de nasibini alıp, 1893 yılına gelindiğinde, Mardin sancak merkezinde Ermeni Protestanların 1.700, Nusaybin Kazasında 1.000, Cizre Kazasında 1.000, Midyat Kazasında 5.000 ve Savur Kazasında da 300 olmak üzere toplamda 9.000 Protestan tespit edilmektedir (Cuinet, 1891: 496, 499, 509, 512, 515, 518). Bu rakamlar arasında en dikkat çeken gelişme Midyat Kazasında yaşanmış olup, Ermeni Protestan sayısı, kazanın diğer gayrimüslim cemaat gruplarının üyelerinden daha fazla olmuştur.

Board Teşkilatı, 1820-1893 yılları arasında Osmanlı ülkesinde üç milyonu İncil olmak üzere toplam 10 milyon adet dini kitap dağıtmış; 550 misyoner göndermiş ve 10 milyon dolar harcamıştır. (Küçüköğlü, 2005: 97). Mardin'de ilk evangelist kilisesinin kuruluşunun 25. yıldönümü dolayısıyla Mr. Andrus'un gönderdiği bir yazıda, 1893 yılında Doğu Türkiye Misyonu'na dini ve eğitimsel faaliyetler için yapılan yardımların genel toplamının 302.313 kuruş (13.300 dolar), devlete verilen verginin 2.257 dolardan daha fazla ve Board Teşkilatı tarafından yapılan yardımların da 147.564 kuruş (6.503 dolar) olduğu ifade edilmekteydi (Herald, March 1893: 112). Buna göre, Board Teşkilatının faaliyetlerini kararlı ve organize bir şekilde sürdürdüğü söylenilebilir.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

a.) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)

Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrakı (MF. MKT): 1157-89.

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO): 3806-285436.

Dâhiliye İdâre (DH. İD): 117-5.

Dâhiliye İdâre-i Umûmiyye (DH. İ.UM): 19-1.

II. Süreli Yayınlar

a.) Salnâmeler

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 3, Sene 1318, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 4, Sene 1319, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Def'a 6, Sene 1321, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir, Def'a 11, Sene 1301, Diyarbekir Vilâyet Matbaası.

b.) The Missionary Herald

The Missionary Herald, Vol. LII, No. IV, April 1856.

The Missionary Herald, Vol. LXI, No. I, January 1865.

The Missionary Herald, Vol. LXIV, No. V, May 1868.

The Missionary Herald, Vol. LXIX, No. X, (October 1875).

The Missionary Herald, Vol. LXXII, No. IX, September 1876.

The Missionary Herald, Vol. LXXIV, No. XI, November 1878.

The Missionary Herald, Vol. LXXIV, No. V, (May 1878).

The Missionary Herald, Vol. LXXVIII, No. I, (January 1882).
The Missionary Herald, Vol. LXXIX, No. X, (October 1883).
The Missionary Herald, Vol. LXXX, No. VI, (June 1884).
The Missionary Herald, Vol. LXXXVI, N1316o. VII, (July 1890).
The Missionary Herald, Vol. LXXXIV, No. IV, (April 1890).
The Missionary Herald, Vol. LXXXIX, No. III, March 1893.
The Missionary Herald, Vol. LXXXIX, No. X, (October 1893).
The Missionary Herald, Vol. XCII, No. X, (October 1896).
The Missionary Herald, Vol. XCII, No. XI, (November 1896).

III. Araştırma ve Tetkik Eserler

- Alan, G. (2006). Amerikan Board'ın Mardin'de Yürüttüğü Eğitim Çalışmaları Çerçevesinde Mardin Kız Okulu. İbrahim Özcoşar (Ed.). *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006*, Mardin, (ss.503-516), İstanbul.
- Aydın, M. (2006). Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 79-122.
- Açıkses, E. (2003). *Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Bozan, O. (2014). XIX. yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerşkan Misyonerlerinin Faaliyetleri, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12, 21-48.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie*. Paris, II.
- Danacıoğlu, E. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, 3 (9), 131-145.
- Deveci, Y. (2006). Osmanlı'dan Günümüze Mardin Ermenileri. İbrahim Özcoşar (Ed.). *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26, 27, 28 Mayıs 2006*, Mardin, (ss.553-570), İstanbul.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Küçükoğlu, B. (2005). *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler. *Amme İdaresi Dergisi*. 3, 87-96.

- Oktar, T., Genç, H. (2006). Osmanlı-ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağı'nda Faaliyet Gösteren ABD'ye Ait Eğitim ve Sağlık Kurumları. İbrahim Özcoşar (Ed.). *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri* 26, 27, 28 Mayıs 2006, Mardin, (ss.493-501), İstanbul.
- Özdemir, B. (2009). *Süryanilerin Dünyü Bugünü (I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2009). *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2006). 19. yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (18), 142-154.
- Stone, Frank A. (2011). *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi*. (Çev. Ayşe Aksu), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 169-184.
- Şişman, A. (2006). *20. yy. Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahin, G. (2005). Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1) (Ermeni Özel sayısı), 184-207.
- Taştemir, M. (2003). Mardin. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28, 43-48.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vahapoğlu, H. (2005). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Yıldız, H. (2014). *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim*. Ankara: TTK Yayınları.

Üçüncü Yol Olarak Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli

Erhan Atagül*

Öz

Müzakereci demokrasi modeli, Habermas'ın Frankfurt ekolünden kısmen uzaklaştığı ve Kantçı temellere yaklaştığı ikinci dönemi diyebileceğimiz bir zamana tekabül eder. Genel çerçevesi itibariyle cumhuriyetçilik ile liberal model arasında üçüncü bir yol bulmak ve de cumhuriyetçi doktrinin aşırı etik boyutlarına, liberal doktrinin çatışmacı yaklaşımını eleştirerek, iletişime dayalı ve daha iyi savın geçerliliğine dayanan bir demokrasi modeli sunmaktadır.

Habermas'ın ortaya koymuş olduğu bu model, çağdaş siyaset felsefesi tartışmaları içerisinde birkaç bakımdan önemli bir yer teşkil eder. İlk olarak Habermas, cumhuriyetçi ve liberal doktrinler arasında sıkışıp kalmış olan demokrasi tartışmalarına yeni bir yön vermiştir. İkinci olarak, söz konusu model Kantçı bir yapı üzerine inşa edilmiş olsa da diyaloga verdiği önem dolayısıyla Kant felsefesinin monografik yapısını diyaloga dayanan çoğulcu bir temele taşır. Böylece tartışma, iynin bilgisine salt akıldan değil pratik akıldan ulaşılacağı noktasına varır. Ben bu yazıda, öncelikle cumhuriyetçi ve liberal doktrinleri, genel bir çerçevede değerlendirerek müzakereci demokrasi modelinin ortaya çıkış zeminini belirlemek amacındayım. Ardından modelin kendisi üzerine açıklamalar getirmeye çalışacağım ve son olarak ise modelin genel bir eleştirisini yapacağım.

Anahtar Kelimeler: Habermas, Müzakereci Demokrasi, Cumhuriyetçi Doktrin, Liberal Doktrin, Demokrasi.

Habermas' Deliberative Model Of Democracy As A Third Way

Abstract

Deliberative Democracy Model corresponds to a time which we can describe as the second period of Habermas, from which he recided the Frankfurt school and came closer to Kantian basics. General frame of model is to find a third way between Republicanism and Liberalism and to present a democracy model based on communication and validity of better argumantation by criticizing the conflicting approach of liberal doctrine and the excessive ethical dimensions of the republican doctrine. This model, which Habermas put forward has importantance within contemporary debates in philosophy of politics. First, Habermas has given a new direction to the debate on democracy, which has been trapped between republican and liberal doctrines. Secondly, although the model is built on a Kantian structure, it converts monographic structure of Kant's philosophy to a pluralistic theme based on dialogue because of the importance it gives to it. Thus, the discussion reaches the

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, erhan_atagul@hotmail.com.

Geliş Tarihi - Received: 06.03.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 11.04.2017

point that knowledge of good is not something which can be grasped through pure reason but practical reason. In this article, I aim to determine the basis of the model of deliberative democracy by first evaluating republican and liberal doctrines in a general framework. Then I am going to try to explain the model itself, and make a general criticism of the model.

Key Words: *Habermas, Deliberative Democracy, Republican Doctrine, Liberal Doctrine, Democracy.*

1. Giriş: Cumhuriyetçi Ve Liberal Doktrinlerde Toplum, Devlet ve Siyasal Katılım

Cumhuriyetçi ve liberal doktrinler arasındaki temel fark onların toplum tahayyüllerinde ilk olarak kendini gösterir. Cumhuriyetçi doktrine göre henüz devlet halini almamış bir topluluk haddi zatında toplum özelliği göstermektedir. Bu topluluk belirli ortak amaçlar çerçevesinde bir araya gelmiş, şöyle ya da böyle birbirine benzer diyebileceğimiz ortak bir kültürü taşıyan insanlardan oluşur. Dolayısıyla, esasında toplum başından beri bir siyasal toplum, yani *societas civilis*'tir (Habermas, 1999, s. 45). Buna karşılık liberal görüşün toplum anlayışı Cumhuriyetçi toplum anlayışına taban tabana zıttır. Her şeyden önce Cumhuriyetçi doktrinde zımni olarak varsayılan “birlik” anlayışının yerine, Liberal doktrinde “çatışma” kavramı geçer. Buna göre toplum, iktisadi temelli bir farklılaşma sonucu oluşan gruplardan mürekkeptir.

Bu toplum algılarındaki farklılık, doğallıkla iki doktrinin devlet kavramına yüklediği anlamlarda da kendini gösterir. Cumhuriyetçi anlayışa göre devlet, toplumun doğal bir uzantısıdır. Devlet ile toplum arasındaki bu organik bağlantı devletin toplum nazarında yalnızca siyasal bir mekanizma olmadığını fakat aynı zamanda onun etik bir içeriğe de sahip olduğu anlayışını ortaya çıkarır. Çünkü siyasal sistemin sürdürülebilirliğinin teminatı, bu bağlamda cumhuriyet erdemine sahip vatandaşlardır (Debray, 1995). Şüphesiz burada kasıt kamusal erdemlerdir. Cumhuriyetçi doktrinde, birçok klasik cumhuriyetçi filozofun işaret ettiği gibi kamusal erdemlerin özel erdemlere göre önceliği söz konusudur. Montesquieu “özel tutkularımızı gidermek imkânlarımız ne kadar az olursa kendimizi o nispette genel tutkulara veririz” (Montesquieu, 1998, s. 98) derken bu öncelikli konuma işaret eder.

Yine, bir diğer klasik cumhuriyetçi filozoflardan Rousseau, toplum sözleşmesini sivil din mertebesinde konumlandırırken, sözleşmenin içeriğindeki siyasal lafzı etik bir içerik ile donatma, ya da temellendirme kaygısındadır. Çünkü sivil din, siyasal sistemi desteklemeye ve yurttaşların itaatini kazanmaya yönelik duygu gücü kazandırmak amacıyla

oluşturulmaya çalışılan değerleri ifade etmektedir (Yazıcı, 2003, s. 119). Diğer taraftan bu değerlerin, cumhuriyetçi doktrinin varsaydığı biçimiyle, henüz devlet oluşmadan önce mevcut toplumda zaten var olduğu ve bu haliyle de devlet yapılanmasında siyasal bir mekanizma olarak cumhuriyete içkin olduğu görüşünü kabul etmeye yetmez. Aksine cumhuriyetçi doktrin, bu değerlerin toplumda oluşturulması amacını benimser. Sandel bu noktaya dikkat çekmektedir. Sandel'e göre cumhuriyetçi anlayış oluşturucu bir siyaset gerektirir. Cumhuriyete bağlı yurttaşlarda, özyönetimin gerektirdiği karakter niteliklerinin oluşturulması cumhuriyetçiliğin siyasal amacı olarak görülebilir (Sandel, 1996, s. 6).

Cumhuriyetçi doktrinin aksine liberal doktrinde devlet ile toplum arasında organik bir bağ yoktur. Devlet kavramının ontolojik anlamı, iş bölümüyle farklılaşmış gruplar arasındaki çıkara dayalı çatışmalarda aracı olmasıdır. Bu anlamda, liberal doktrin içerisinde devlet mekanizması hiçbir etik içerik taşımaz. Çünkü devlete gereksinim, temelde birbiriyle çatışma içerisinde olan ve gelecekte de bir uzlaşma umudu vermeyen siyasal çıkarların, etik söylemlerle sağlanamayacak bir denge arayışı sebebiyledir (Habermas, 1999, s. 43). Elbette burada, farklılaşmış toplumsal grupların, cumhuriyetçi doktrinde olduğu gibi, kamusal erdemleri birincil kabul etmesi fikri geçersizdir. Kişiler, özel erdem ve çıkarlarını kamusal erdem ve çıkarların önünde tutarlar.

İki doktrinin toplumu algılayış ve topluma yaklaşma biçimleri doğallıkla siyasal alanda farklı görünüşler ortaya çıkarır. Haklar ve demokrasi bağlamında cumhuriyetçi ve liberal doktrinler yine birey-toplum kavramlarının söz konusu doktrinlere içkin değerleri üzerinden tanımlanırlar.

Yukarıda kısaca bahsedilmiş olduğu gibi Cumhuriyetçi doktrin, yurttaşlardan siyasal alana müdahil olmalarını talep eder. Bu düşüncenin izi klasik cumhuriyetçi düşünürlerden, Aristoteles'e kadar sürülebilir. Aristoteles yurttaşı, yönetmeyi ve yönetilmeyi paylaşan kimse olarak tanımlar. Cumhuriyetçi doktrin Aristoteles'ten devraldığı bu düşünce geleneğini günümüz yeni-cumhuriyetçi anlayışa dek sürdürmüştür. Bu bağlamda siyasal katılım, bir yurttaşlık erdemi olarak değerlendirilir ve bu haliyle da haktan ziyade bir ödevidir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta, kişinin siyasal alandaki etkinliğinin onun şahsi çıkarları doğrultusunda değil kamusal çıkarlar etrafında olması gerekliliğidir. Siyasal alanda etkinliğin kamusal olması fikri, cumhuriyetçi doktrinin toplumun, bireylerin toplamından daha fazla bir içeriğe sahip olduğu düşüncesinden ortaya çıkar. Böyle bir toplum algısında yurttaşlar birbirlerine bağımlılıklarının farkındadırlar ve bu farkındalık özgür ve eşit bireyler olarak tarafların kendi mevcut durumlarını daha iyiye taşıyabilmeleri

anlamında siyasal katılımı araç olarak görmelerine yol açar (Habermas, 1999, s. 38).

Bu açıdan Barber'ın da ifade ettiği gibi karar alma süreçlerinde katılımı bulmak cumhuriyetçi doktrinde birey olmanın anlamıdır (Barber, 2003, s. xxxiv). Sonuç olarak cumhuriyetçi düşüncede siyasal katılım etik bir içeriğe sahiptir. Birlikte yaşayan insan toplulukları kendi gelecekleri üzerinde bir özyönetime sahiptirler ve bu noktada yurttaş, kamusal erdemler çerçevesinde aktif bir role sahiptir.

Liberal doktrinde ise siyasal katılım, düzenli aralıklarla yapılan seçimler ile sınırlanmış olarak görünmektedir. Buna göre bireyler, seçimler vasıtasıyla kamusal meselelerde kendi çıkarlarının temsilcilerini seçerler. Siyasi partilerin sundukları politikaları birbirinden farklılaştıran, onları gerçekten bir alternatif haline getiren şey, bu politikaların farklı siyasi ideolojiler tarafından şekillendirilmesinde yatar. Bir liberal demokraside farklı siyasi ideolojilerin iktidara talip olmasını mümkün kılan şey de düşünce ve ifade hürriyetinin tanınmış olmasıdır (Şahin, 2008, s. 7). Bu bağlamda liberal doktrinde halk karar alma yetkisini temsilcilere devretmiş, siyasal sorumluluğunu bu temsilcileri belirlemekle sınırlandırmıştır. Bu bağlamda cumhuriyetçi doktrin, cumhuriyetçi erdemlere sahip vatandaş, rekabetçi seçimlerde tercihlerini belli eden bireye indirgenir.

2. Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli

Habermas, yukarıda özetlenen iki doktrine alternatif üçüncü bir yol ortaya koymuştur. Bu açıdan müzakereci demokrasiyi liberal ve cumhuriyetçi modellerin eleştirisi olarak düşünebiliriz. Buna göre, Habermas'ın teorisi demokrasinin yurttaşlık, toplum, kimlik, temsil, kamusal alan vb. gibi temel kavramlarını yeniden ele alır (Bayram, 2011, s. 111). Fakat bu yine de kökten bir eleştiri sayılamaz; ileride de gösterileceği gibi müzakereci demokrasi, söz konusu diğer iki modelin sivri uçlarını bileyerek ya da eksik taraflarını tamamlamak adına ortaya konan bir orta yol gibi görünmektedir. Bu orta yol, cumhuriyetçi doktrin *etik bireyleri* ile liberal doktrin *rasyonel bireyleri* arasında bir denge çabasıdır.

Diğer yandan müzakereci demokrasi modeli iki temel doktrin cevap vermekte zorlandığı çok kültürlü toplumlarda demokrasi sorununu da aşma girişimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü cumhuriyetçi tezlerin toplumu ideal biçimde yek pare olarak kurgulaması ve ortak bir amaca yönelmiş olma hayali yahut toplumdaki tüm bireyler için özgürlük, mutluluk vb. kavramların toplumun yönelmiş olduğu bu ortak amaç ya da hayal üzerinden tanımlanabileceği düşüncesi gerçekçilikten bir hayli uzak görünmektedir. Liberal yaklaşımın aşırı bireyciliği, toplumun gönencini tek tek bireylerin sahip olduklarının toplamı olarak görmesi ve de bireyleri

kültürel kodlarından soyutlayarak ekonomik ajanlar zeminine çekmesi, toplumun ortak iyi arayışından sapmasına, dahası bunun bir problem olarak gündeme gelmemesine sebep olmaktadır.

Müzakereci demokrasi modelinin temel düsturu kamusal kararların, vatandaşların etkin katılımıyla alınmasıdır. Bu karar alma süreçlerinde vatandaşlar eşit ve özgür bireyler olarak müzakerelere katılırlar. Eşit ve özgür bireylerin kamusal kararlarla ilgili öne süreceği savlar ve bu savların ideal tartışma ortamında müzakere edilerek kamusal iyinin sağlanması amaçlanmaktadır. Buna göre ideal müzakere şu şekilde formülize edilebilir;

Müzakereci demokrasi idealinde, katılımcılar siyasal bir sorunu önyargısız bir yaklaşımla çözmeye çalışırlar; önsel normların veya gereklerin yetkisi onları bağlamaz. Siyasal tartışma süreci akıl yoluyla varılmış savlara dayanır. Katılımcılar öneriler ortaya atar ve bunları eleştirirler; her biri yalnızca “daha iyi savın gücü” nedeniyle bir sonuca rıza gösterir. Böyle bir rızanın rasyonel olması için, katılımcıların özgür ve eşit olmaları gerekir. Her biri öneri sunma ve eleştirme konusunda eşit fırsata olmalı ve konuşma konuları baskıdan bağımsız olmalıdır. Hiç kimse başkalarını belli önerileri benimseme veya reddetmeye zorlayacak veya bu yönde tehdit edecek konumda olamaz. Müzakerenin amacı konsensusa varmaktır; bu mümkün olmadığında ve katılımcılar oylamaya başvurduğunda bile, vardıkları sonuç özel tercihlerin toplamından çok kellektif bir yargıdır (Young, 1999, s. 176).

Böyle bir müzakere ortamından normlar iletişimsel etik aracılığıyla üretildiğinde adalet, iyi, ussalık gibi ilkelerin geçerlilikleri sağlanabilecektir (Bayram, 2011, s. 114). Burada, müzakereci demokrasi modelinin ortaya koymuş olduğu ideal müzakere koşullarının amaç ve sonuçlarına değinmek gerekirse, her şeyden önce modelin argümantatif bir yaklaşıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Öne sürülen savlar, katılımcıların toplumsal konumlarından bağımsız olarak kendilerini temsil eder. Böylece bir savın diğerinin önüne geçmesi savın içeriğine bağlıdır. Bu içerik, katılımcıların özel çıkarlarından ziyade kamusal çıkarları ifade eder. Dolayısıyla öne çıkan sav, tarafların etkin katılımı sonucunda oluştuğundan ve söz konusu savın diğer savlar karşısındaki akılcı üstünlüğüne bağlı olduğundan müzakerenin taraflarını yasaya bağlılık hususunda ikna kabiliyetinde sahip olur.

Diğer taraftan, yukarıda söylenenlerin doğal bir öncülü olarak, bir bakıma da zımnî olarak, ideal müzakerenin “ideal katılımcılar”ı varsaydığı düşünülebilir. İdeal katılımcı, müzakereye konu olan sorunlar hakkında tam bilgiye sahiptir ve bu bilgiler ışığında öne süreceği sava ilişkin rasyonel çıkarımlarda bulunabilir. Ayrıca, kendi savına yönelik öne sürülen karşı savların rasyonelliğini de aynı kesinlikte kavrayabilir durumdadır. Sonuç

olarak ise savların akli kıyaslamasını eksiksiz olarak gerçekleştirerek savlar arasında seçim yapabilir.

Yine, ideal katılımcıların müzakereye katılım amacı olarak ortak iyiyi ön plana çıkarmak olduğu varsayılır. İdeal katılımcılar, kişisel çıkar peşinde olmadıkları gibi, kendi sınıfsal, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarının temsilcileri olarak müzakereye yer almazlar. Bu anlamda ideal katılımcı, müzakere masasına bahsi geçen koşulların, düşünce dünyasına yüklediği tüm önyargılardan soyunmuş olarak gelir. Bu biçimde oluşturulacak olan müzakere ortamı, Habermas'a göre kamusal iyinin ortaya çıkmasının koşuludur.

Bu söylenenler çerçevesinde Habermas'ın ortaya koyduğu müzakereci demokrasi modelinin Kantçı temellerini görmek kolaydır. Müzakereci demokrasinin akla olan vurgusu, toplumsal problemlerin akıl çerçevesinde çözümlenmesi gerektiği inancı Habermas'ı Kant'a yaklaştırır. Fakat şu farkla ki, Kant'ın aklın a priori ilkelerine dayandırdığı koşulsuz buyruk Habermas'ta, toplumsal praksis içinde koşullu duruma getirilir. Böylece a priori olan a posteriori halini alır. Bir açıdan ise Kant'ın etik ilkelerinin monografik doğası Habermas'ta diyalog temeline dayandırılır.

Müzakereci demokrasi modelini cumhuriyetçi ve liberal modeller açısından da değerlendirebiliriz. Yukarıda, Habermas'ın ortaya koymuş olduğu modelin, diğer iki doktrine alternatif bir üçüncü yol olduğu söylenmişti. Daha detaylı bakacak olursak, müzakereci demokrasi modeli, nihai amaç olarak kamusal iyi arayışında olduğundan modelin, en temelde cumhuriyetçi doktrine yaklaştığı söylenebilir. Bununla birlikte müzakereci demokrasi, cumhuriyetçi doktrinin etik bağlarından kurtulma çabasıdır. Bu bağlamda müzakere içindeki taraflar, söz konusu müzakere içerisinde yerleşik etik kanaatler çerçevesinde değil, daha iyi savların çeşitli müzakere biçimleri olarak ortaya çıkmasına olanak veren iletişimsel ön kabullerden ve adil pazarlık süreçlerini sağlayan usuller vasıtasıyla karar alırlar (Habermas, 1999, s. 41). Dolayısıyla ideal müzakere kavramı, cumhuriyetçi doktrinin varsaydığı, toplumun yerleşik inanç ve kanaatleri fikrini bertaraf etme çabasıdır. Bu, her şeyden önce, müzakereci demokrasinin amacı olan daha iyi savın, yalnız aklın ölçütleriyle oluşabileceğine olan Kantçı düşüncenin ürünüdür. Böylece toplumsal olanın tarihselliği, alınacak kararlarda etkili olmamaktadır.

İdeal müzakere koşulları ile cumhuriyetçi doktrinin karar öncesinde mevcut etik bağlarından kurtulan müzakereci demokrasi, ideal katılımcı varsayımı ile liberal doktrinin çatışmacı durumundan kendini kurtarır. Çünkü taraflar, liberal modelin varsaymış olduğu gibi belli çıkarlar peşinde koşan iktisadi ajanlar olarak müzakereye katılmazlar. Böylece ne bireyin ne de

toplumun merkez olmadığı, bir bakıma merkezsizleştirilmiş bir yapının oluşturulması hedeflenir. Yine aynı varsayım sebebiyle, bir başka açıdan model liberal doktrine yaklaşır. Çünkü ideal katılımcının rasyonel durumu, liberal doktrinin varsaydığı rasyonel insan inancıyla örtüşmektedir.

3. Müzakereci Demokrasinin Açmazları

Müzakereci demokrasi modelinin ideal anlamdaki başarısı, diğer pek çok modelde olduğu gibi pratik alanda bir takım sorunlarla karşılaşır. Bu sorunları, yukarıda model açıklanırken kullanılan ideal müzakere ortamı ve ideal katılımcı bağlamında ortaya koyabiliriz.

İlk olarak, modelin müzakereye katılan yurttaşların etik bilinç sahibi ve doğruyu yanlıştan ayırabilecek ve doğrunun ne olduğunu bilebilecek ussal kapasitelere sahip olduğu (Bayram, 2011, s. 115) ve bu seçimleri yaparken tam bilgiye sahip olduğu varsayımı gerçeklikten hayli uzak görünmektedir. Günümüz toplum yapısı düşünüldüğünde, iş bölümü dolayısıyla uzmanlaşma, iktidar sahiplerinin manüpülatif tutumları vb. sebeplerden dolayı yurttaşların, hakkında karar verecekleri konular üzerinde tam ve doğru bilgiye sahip olduğu ve bu bilgiler ışığında akılcı kararlar alabileceği düşüncesi fazla iyimser görünmektedir. Doğrudan demokrasinin uygulandığı antik toplumlarda dahi pratiği güç olan bu uygulamanın günümüz modern toplumlarında gerçekleşmesi hemen hemen imkânsızdır. Kaldı ki rasyonel birey, kültüründen, toplumsal ve kişisel tarihinden, sınıfsal-tabakasal koşullarından arındırılmış olarak kurgulanmaktadır. Bu düşüncenin müzakereci demokrasi modelinin en zayıf noktalarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce bu yaklaşım, aklın tekeli yapılarında farklılıkların kaybolmasına neden olmaktadır. Böylece, en alt gelir düzeyinden bir vatandaş ile en üst gelir düzeyinden vatandaş, etnik köken olarak azınlık ile çoğunluk, kadın ile erkek, heteroseksüel ile homoseksüel vb. gibi toplumsal gerçeklikleri farklı olan bireyleri aynı akıl etrafında ortak bir hakikati benimseyebileceklerini varsayar ki, bu da Habermas'ın modelindeki Kantçı izleri açıkça gösterir.

Diğer yandan, yalnızca sosyo-kültürel farklılıklar değil, fakat Young'un göstermiş olduğu gibi (Young, 1999, s. 181), Habermas'ın modelinde bireysel farklılıklar da gözden kaybolur. Kimi bireyler, müzakere içerisinden diğerlerinden, doğaları gereği, daha başarılı olabilirler. İkona kabiliyetleri yüksek olan bu bireyler, görece daha çekingen yapıya sahip insanlar karşısında müzakerede her zaman daha avantajlı konumda yer alırlar.

Bir başka nokta olarak ise, modelin temel varsayımı olan uzlaşma sonrası hakikate ulaşılacağı fikri birkaç bakımdan sorunlu görünmektedir. Öncelikle hakikatin ölçütünün uzlaşma ile eşit görülmesi, ahlaki doğruluğun

ölçütü olarak hukuki tutarlılık ile ussal uzlaşının yer değiştirmesi anlamına gelir (Bayram, 2011, s. 116). Bu bağlamda, uzlaşının sonucu ortaya çıkan her sonuç meşruiyetini ispatlamış olarak hakikat olma iddiasında olabilir. Dahası bir sav sırf ussal olduğu için hakikat olarak görülüp görülemeyeceği sorusu açık olarak kalmaktadır.

Müzakereci demokrasi modelinin, belki pratikteki en büyük zaafı tarafların müzakeresi esnasında, erk sahibi tarafların neden bu erklerinden vazgeçeceklerini ya da vazgeçmeleri gerektiğini ortaya koymamasıdır. Burada, sırf kamusal iyi adına kendi çıkarını ve güçlü pozisyonunu terk edecek olan müzakereci yaklaşımı, zımni olarak her bireyin kamusal erdem ve çıkarları, bireysel erdem ve çıkarlardan üstün saydığı kabulünü varsayar. Halbuki bu durum, cumhuriyetçi doktrinin ideal, erdemli yurttaş anlayışıdır, pratikte ise her bireyin iyi anlayışı bu bağlamda ele alınmaz.

4. Sonuç

Habermas'ın ortaya koymuş olduğu müzakereci demokrasi modeli, siyasal katılım açısından cumhuriyetçi ve liberal doktrinlerin bir sentezi ve alternatif bir üçüncü yol olması bağlamında önemlidir. Model, cumhuriyetçi ve liberal doktrinlerin görece istenilir taraflarını kendi bünyesinde tutarken, sorunlu yanlarını bertaraf etme çabasıdadır. İdeal anlamda alındığında model, modern toplumların gereksindiği siyasal katılım meselesine kabul edilebilir çözümler getirmektedir. Müzakereci demokrasi ile birlikte, temsili demokrasinin temsil kabiliyetinin yeterli olmadığı ancak doğrudan demokrasinin de mümkün olamayacağı koşullarda alternatif bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, cumhuriyetçiliğin birliğe ve liberallerin bireye yaptıkları vurguya karşın müzakereci demokrasi sivil topluma vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla, merkezsizleştirilmiş toplum ve eşit ve özgür bireyler arasındaki iletişime dayalı demokrasi kavramsallaştırması diğer iki doktrine kıyasla günümüz toplumunun ihtiyaçlarını daha güçlü bir biçimde karşılayabilir gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Habermas'ın modeli hala fazlasıyla modernisttir. Akla olan güçlü vurgu ve farklılıkların teorik düzeyde yok sayılması modelin uygulanabilirliği açısından zayıf noktaları olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Bayram, Ahmet Kemal. (2011). “Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi” *Liberal Düşünce*, Yıl 16, Sayı 61-62, Kış-Bahar 2011, s. 111 – 120.
- Barber, Benjamin R. (2003). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, University of California Press, London.
- Debray, Regis, (1995) “Cumhuriyetçi misiniz, Demokrat mı?”, Çev. Ahmet Arslan, 24.12.2015 tarihinde <http://emreyildirim.me/wp-content/uploads/2013/12/regisdebray.pdf> adresinden erişildi.
- Habermas, Jürgen. (1999) “Demokrasinin Üç Normatif Modeli”, içinde *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Yay. Haz. Seyla Benhabib, Çev. Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Montesquieu. (1998). *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev. Fehmi Baldaş, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Sandel, Michael. (1996). “*Democracy’s Discontent: America in Search of Public Philosophy*”, Harvard University Press.
- Şahin, Bican. (2008) *Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları* ed. Bican Şahin, Oreon Yayınları, Ankara.
- Yazıcı, Sedat. (2003) “Atina, Isparta ya da Liberal Cumhuriyetçilik”, *Liberal Düşünce*, Kış.
- Young, Iris Marion. (1999) “İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde”, içinde *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Yay. Haz. Seyla Benhabib, Çev. Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber

Fatih SONA*

Öz

Klasik Türk Edebiyatı geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Klasik Türk Edebiyatı şairleri, şiirlerini yazarlarken Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden, kıssalardan, mucizelerden yararlanmışlardır. Peygamber kıssaları bunlardan biridir. İlyas Peygamber de Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerdendir. İsrailoğullarına gelen peygamberlerdendir. İsrailoğulları Allah'a verdiği sözleri unutup başka ilahlara tapmaya başlamış; bunun üzerine Allah İlyas'ı onlara peygamber olarak göndermiştir. Halk, Ba'l isimli bir puta tapmaktaydı. İlyas'ın bütün uyarılarına rağmen bu puta tapmaktan vazgeçemediler. İlyas Peygamberi memleketlerinden kovdular. Sonra ülkelerine yağmur yağmaz oldu; büyük bir kuraklık ve kıtlık oldu. Bunun üzerine halkı İlyas Peygamberi bularak onun sözüne uyacaklarını söylediler. İlyas Peygamber tekrar dua ederek onlar üzerindeki bereketsizliği kaldırdı. Ülkelerine tekrardan bolluk ve bereket geldi. Yalnız belli bir zaman sonra milleti verdikleri sözü unuttular, tekrar Allah'a isyan etmeye başladılar. Halkın isyanı üzerine İlyas Peygamber Allah'tan kendisini onların yanından almasını söyledi. Allah onun duasını kabul etti. İlyas ateşten bir ata binerek gökyüzüne yükseldi. Klasik Türk edebiyatı şairleri İlyas Peygamberi çeşitli vesilelerle şiirlerine konu etmişlerdir. Bu makalede Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin İlyas Peygamberi ne şekilde şiirlerinde konu ettiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, divan, İlyas Peygamber, kıssa.

Ilyas Prophet In Classical Turkish Poetry

Abstract

Classical Turkish Poetry has been effective on a wide territory. Classical Turkish Poetry's poets got benefit from Koran, hadiths, parables and miracles when they were writing their poems. Prophet parable is one of these. Ilyas Prophet is one of these prophets whose name is recorded in Koran. One of the prophets who came to warn the children of Israel. The children of Israel started to pray other gods forgetting their promises to Allah. Upon this Allah sent Ilyas to them to warn. The people had been worshipping to idol named Ba'l. They didn't give up to worship to this idol despite all warnings of Ilyas. They fired Ilyas from their country. After there was no rain in their soils, a big famine and drought. Upon this, the people said to Ilyas by finding him that we would obey your promises. Ilyas Prophet prayed again and removed the curse in them. Abundance came again to their soils. However, after a while, they forgot their promises and started to revolt to Allah again. On the rebellion of the people, Ilyas wanted Allah to take him. Allah accepted

* Yrd.Doç.Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, fatihsona@yahoo.com.

Geliş Tarihi - Received: 10.02.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 04.04.2017

his pray. Ilyas ascended to sky by riding a horse. Classical Turkish Poetry's poets talked about Ilyas Prophet in a variety of ways. In this article, we will discuss what and how these poets talked about Ilyas Prophet in their poems.

Key Words: Classical Turkish Poetry, divan, Ilyas Prophet, parable.

Giriş

Klasik Türk Şiiri geniş bir coğrafyada, uzun bir zaman diliminde etkisini göstermiştir. Klasik Türk şiiri, çeşitli imajlar, birbirini kovalayan çağrışımlar kullanır. Klasik Türk şiirinin imaj sistemi Kur'an-ı Kerim, hadis, kelâm, İslam tarihi, İran mitolojisi ve astronomi de dahil olmak üzere bir kültür ve bunlara dair telmihlerin anahtarlarını oluşturur. (Akün 1994:424). Klasik Türk şairi, şiirlerini yazarken bunlardan faydalanır.

Klasik Türk şairleri, Kur'an-ı Kerim'den şiirlerinde alıntılar yaparken peygamber kıssalarından da yararlanmışlardır.¹ Bu peygamberlerden biri de Hazreti İlyas'tır. Hazreti İlyas, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerdendir. Hazreti İlyas, peygamber olduğunda milleti Ba'l adındaki puta tapmaktaydı. "Ba'l'dan vazgeçin ve her şeyin yaratıcısı olan Allahu Teâlâ'ya ibadet edin" diye öğüt verdi ancak milleti onu dinlemedi. Hazreti İlyas onları Allah'ın azâbıyla korkutmasına rağmen, milleti onu memleketlerinden kovdular. Allahu Teâlâ bunun üzerine onların ülkesinden bereketi kaldırdı, yağmur yağmaz oldu. Açlıktan leş yediler. Sonunda İlyas Peygamberi buldular, onun sözlerini dinlediler. Allahu Teâlâ onların üzerinden bu belâyı kaldırdı. Sonra yine kâfir oldular. İlyas Peygamber de Allahu Teâlâ'ya yalvarıp izin aldı. (Ahmet Cevdet Paşa 1985: 31-2). İlyas Peygamber, emrolunan yere vardı. Ateşten bir at gördü. Ona bindi ve gözden kayboldu. Allahu Teâlâ onu melekler makamına yükseltti. (Levend 1980:123).

Bu gidişle ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Buna göre İlyas Peygamberi Allahu Teâlâ, kendi katına aldı ve ona nurdan bir elbise giydirdi; yeme, içme ihtiyacını kaldırdı. Ona ebedî hayatı nasip etti. Başka bir rivâyete göre İlyas Peygamber ömrünün sonuna doğru hastalanmış ve öleceğini hissetmişti. Bu yüzden ağlamaya başladı. Cenâb-ı Hak neden ağladığını ona sordu. O da dünya hayatı endişesi ile değil, insanların kendinden sonra Allah'a ne şekilde ibâdet edeceklerinden emîn olmadığı için ağladığını söyledi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ona kıyamete kadar ömür verdi. (Ocak 1990:76).

¹ Bu konuda şu makalelere bakılabilir: Adnan Uzun (2004) "Divan Şiirinde Hz.Nuh'un Tasavvufî Yönden Ele Alınması" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi"167-172; Adnan Uzun (2016) "Divan Şiirinde Hz. Musa" Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,64-74; Seydi Kiraz(2014) " Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa" EKEV Akademi Dergisi, 261-280.

İlyas Peygamber Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir:
“Şüphesiz, İlyas da peygamberlerdendi. O halkına bir zamanlar şöyle seslenmişti: Allah'tan korkmaz mısınız? Yaratanların en güzelini bırakıp Ba'l adlı puta mı tapıyorsunuz? Allah hem sizin hem de önceki atalarınızın Rabbidir. O zaman, onu yalanladılar. Şüphesiz onlar, huzura getirilecekler. Ancak Allah'ın ihlaslı kulları bunu dışındadır. Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık. Selam olsun İlyas'a. Biz, iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz. Çünkü o, bizim mü'min kullarımızdandı.”(Kur'ân-ı Kerim, Sâffât Sûresi, 123-132).
“Zekeriyâ'yı, Yahya'yı, İsa'yı, İlyas'ı da hidayete erdirdik. Onların herbiri iyi, sâlih kullardandı.” (Kur'ân-ı Kerim, En'âm Sûresi 85).

İlyas Peygamber Klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Bunları çeşitli başlıklarda değerlendirmek mümkün olacaktır.

1. Ölümsüz Olması

Rivayete göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender'in yanında bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı aramaya çıkmışlar. Önce denizde sonra karada yolculuk etmişler. Belli bir zaman sonra İskender onların yanından ayrılmış. Uzun maceralardan sonra Hızır ve İlyas bir pınar kenarında oturmuşlar. O suda elini yıkayan Hızır, yanlarındaki pişmiş balığa tesadüfen bir damla su damlatmış. Balık canlanarak suya atlamış ve kaybolmuş. Onlar da suyun âb-ı hayat olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Sonra İskender'e haber vermek istemişlerse de Allahu Teâlâ bildirmemelerini istemiş, bu sebeple İskender âb-ı hayatı içememiş. Âb-ı hayatı bulan İlyas ve Hızır ölümsüzlüğe kavuşmuş (Pekolcay-Eraydın 1975:103-4). Klasik Türk Şiirinde İlyas Peygamber, Hızır ile birlikte ölümsüz olması münasebetiyle şiirlerine konu olmuştur. Karamanlı Aynî, İlyas ve Hızır peygamberlerin âb-ı hayatı içip sonsuzluğa karıştıklarını söylemektedir:

İki lebün deminde âb-ı hayâta irdi

İlyâs u Hızır anunçün buldı bekâ Muhammed

Karamanlı Aynî Divanı K.5/21

Yunus Emre, Hızır ile İlyas'ın ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayatı içtiklerini; dolayısıyla birkaç yıl içinde ölmeyeceklerini söylemektedir:

Şol Hızır'ıla İlyâs âb-ı hayât içdiler

Bu bir kaç yıl içinde bunlar ölesi degül

Yunus Emre Divanı 158/6

Yunus Emre, dünyada iki kişinin yani Hızır ile İlyas'ın ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayatı içtiklerini anlatmaktadır. Böylece de ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır:

Yûnus Emre bu dünyâda iki kişi kalur dirler
Meger Hızır-İlyâs ola âb-ı hayât içmiş gibi
Yunus Emre Divanı 388/7

Necâti Bey, sevgilinin dudağının ve yüzünün etkileyiciliğinden bahsetmektedir. Ona göre onun dudağından Hızır ve İlyas peygambere İsa'nın mucizesi olan diriltme mucizesi erişmiştir. Sanki onun dudağının mucizesiyle Hızır ve İlyas ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Bunun yanında sevgilinin yüzünden güneş ışık almış, alnından ay parlaklık almıştır. Sevginin dudağı yüzü, alnı o kadar etkileyicidir. Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını peygamberlerle birlikte anmaktadır:

Lebinden mu'ciz-i İsa erişti Hızır u İlyâsa
Yüzünden gün ziyâ almış ay alnından münevverlik
Necâti Beg Divanı G.326 /3

Ahmed-i Dâi, İlyas ile Hızır'ın âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuştuğunu söylemektedir. O da havuz kenarında oturmasını ve sevgili ile kadeh içmesini söylemektedir:

Kenâr-ı havza mukîm ol nigâr ile kadeh iç
Nite kim âb-ı hayât içdi Hızır ile İlyâs
Ahmed-i Dâi Divanı 264/2

Mihri Hatun, aşkın şehidinin mahşere kadar İlyas gibi zinde, canlı olmasını dilemektedir. Sabah rüzgarı Hz. İsa'nın nefesi gibi can vermektedir:

Zinde ola ışkun şehidî haşre dek İlyâs-veş
Bûy-ı zülfünden sabâ ilte nesîm-i İsevi
Mihri Hatun Divanı G.201/3

Ümmî Sinan'a göre Hızır ile İlyas âb-ı hayattan içerek ölümsüzlüğü kazanmıştır. Âşığa sevgilinin dudakları da âb-ı hayat gibi gelmektedir.

Nice biñ Hızır-ıla İlyâs âb-ı hayvân içmege
Leblerinden hep yolında sarf ider masrâfını
Ümmî Sinan Divanı 188/8

2. İlyas'ın Hızır ile Birlikte İnsanlara Yardım Etmesi

Bir rivayete göre dört peygamber hâlen yaşamaktadır. Bunlardan İlyas ve Hızır yerde; İdris ve İsa göktedir. İlyas karalarda, Hızır ise denizlerde Muhammed ümmetinden darda kalanların imdadına yetişmekle görevlidirler. (Harman 2000:162). Edirneli Nazmî'ye göre gönül ve göz ülkesine sefer eyleyen kişiye kuruda ve yaşta yani karada ve denizde Hızır ve İlyas'ın dost olacağını söylemektedir:

Sefer eylerseñ eger dîde vü dil milketine
Kuruda yaşda saña yâr ola Hızır u İlyâs
Edirneli Nazmî Divanı 2763/2

Kuddûsî, Hızır ve İlyas'ın çaresizlik içinde kalanlara zikir ile yardım ettiğinden bahsetmektedir. Onlar açlara, muhtaçlara ekmek ve altın vererek onların dertlerine deva olmaya çalışırlar. Böylece onların sıkıntılarını giderirler:

Hızır u İlyas 'avn iderler zikir-ile muztarlara
Bahş iderler açlara muhtâclara nân u zeheb
Kuddûsî Divanı G.139/4

Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre İlyas, Allah'ın emri ile feryad edenlere yardım etmektedir:

İlyâs ki emr-i Hak ile feryâd-res durur

Bir cânibinde kim göre bir abd-i müstezâm

Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı K.18/53

Şeyh Gâlib'e göre müritler sefere çıktıklarında güneş ile ay; hatta gece ve gündüzde Hızır ile İlyas yalın ayak onlara rehber olur. Aşk yoluna giren sâliklerin yolu meşakkatli ve uzundur. Bu uzun ve sıkıntılı yolda Hızır ve İlyas bile ona yardımcı olabilmektedir.

Salikân-ı râhına mihr ile mâh berg-i sefer

Pâ-bürehne Hızır u İlyâs oldu rehber rûz u şeb

Şeyh Gâlib Divanı K.1/30

Antepli Aynî, II. Mahmut'a dua etmektedir. Şair onun askerine denizde ve karada Hızır ve İlyas'ın yardım etmesini dilemektedir. Bunun

yanında Allah u Teâlâdan onun ömrünü Nuh gibi uzun etmesini istemektedir:

Bahr u berde cündine imdâd ide İlyâs u Hızr

Nûh-veş ‘ömrin füzûn itsün cevâd-ı Müste‘ân

Antepli Aynî Divanı Tar.181/6

Antepli Aynî, II. Mahmud’un karada Hızır ile yoldaş olup kâfirleri bozguna uğrattığını, denizde ise İlyas’ın yardımı ile korsanları yendiğini söylemektedir. Hızır ve İlyas II.Mahmud’a yardım etmektedirler. Böylece kâfirlere karşı gâlip gelmektedir. Ona göre Hızır ile karada yoldaş olup kâfirleri yener; deryada İlyas’a uyup korsanları perişan eder:

Hızr ile hem reh olup berde bozar küffârı

Gark ider korsanı deryâda uyup İlyâs'a

Antepli Aynî Divanı Tar.396/2

Edirneli Nazmî, kendi durumunun iyi olmadığını anlattığı beytinde hâline acıyıp, gönlünü yapanların kuruda ve yaşta yani karada ve denizlerde yoldaşının Hızır ve İlyas olması için dua etmektedir. Şairin durumu perişandır:

Yaşuma acıyup ol kim yapa yıkık gönlüm

Kuruda yaşda ola yoldaşı Hızr u İlyâs

Edirneli Nazmî Divanı G.2764/4

Cevrî, bir kasidesinde cihanı yöneten hükümdarının denizde ve karada İlyas ve Hızır’a arkadaş ve onlarla birlikte olmasını isteyerek ona dua etmektedir:

Bahr u berde ol Hudâvend-i cihân-dârı Hudâ

Eyleye İlyâs u Hızra hem-nişîn ü hem-inân

Cevrî Divanı K.50/13

Zâtî’ye göre gönül, vücudunun kayıgını aşk denizine salmıştır. Şair, Hızır ile İlyas’ın himmetinin onunla olmasını dilemektedir:

Vücuduñ zevrakın şalduñ gönül çün ‘ışkı bahrine

Bile olsun senüñle himmeti Hızr ile İlyâsuñ

Zâtî Divanı G.774/2

Hâlet Efendi, Abdülmecid Hân'ı kasidesinde övmektedir. Ona dua etmenin farz olduğunu söylemektedir. Hatta onun işlerinde Hızır ve İlyas dâima ona yardım etmekte, ona yol göstermektedirler.

Şeh-i âlem Abdü'l-mecîd Hân'a her ân

Duâ itmek farz oldu bize farz-ı zimmet

Umûrunda bâ-lutf u tevfiik ü te'yîd

İde Hızır u İlyâs dâ'im delâlet

Hâlet Efendi Divançesi K.1/12-16

3. İlyas'ın Karada veya Denizde Bulunması

Âb-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuşan Hızır ile İlyas, Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlarmış. Kıyamete dek sürecek olan bu görevi Hızır denizde, İlyas ise karada yaparmış. Her ikisi de senede bir gün buluşup beraberce Kabe'ye hacca giderlermiş (Pala 1998:184). Kaynaklarda İlyas Peygamberin insanlara karada yardım ettiği söylenmesine rağmen, Divan şairlerine göre İlyas Peygamber, denizde bulunmaktadır ya da karada veya denizde olduğuna ayırım yapılmamaktadır.

Fuzûlî'ye göre İlyas Peygamber deniz suyu üzerinde seyrân etmekte, bazen de İbrahim gibi ateşin üzerinde mesken eylemektedir. Fuzûlî, İlyas'ın denizlerde bulunduğu vurgu yapmaktadır.

Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân eder

Gâh eyler mesken İbrâhim tek âzer sabâ

Fuzûlî Divânı K.5/13

Şeyhülislam Yahyâ'ya göre gözyaşlarıyla toprak gibi olan tenine aşkından zarar gelmez. Şair, sevgilinin aşkından gözyaşı dökmektedir. Muhabbet, Hızır ve İlyas'ı daima denizde ve karalarda gözlemekte, aramaktadır:

Sirişkümle ten-i hâküme aşkunda zarar gelmez

Mahabbet Hızır u İlyâs'ı ki dâ'im bahr u ber gözler

Şeyhülislam Yahya Divanı G.121/5

Vahyî'ye göre gönül gemisi, intizar gözyaşlarına boğulmuştur. Şair, denizde olan İlyas ve karada olan Hızır'ın yardıma gelmesini istemektedir.

Keştî-i dil oldı gark-âb-ı sirişk-i intizâr
Dahı ey İlyâs-ı bahr ü Hızır-ı kân gelmez misün
Vahyî Divanı G. 172/3

Âsaf, Vezir Hasan Paşa zamanından donanmanın çok güçlü olduğundan bahsetmektedir. Onun zamanında denizlerin kaza ve belalardan emîn olduğunu anlatmaktadır. Bundan dolayı denizler o kadar güvenli hâle gelmiştir ki İlyas ve Hızır'a gerek kalmamıştır:

Deniz şimdi emîn oldu kazâlardan belâlardan
Ne lâzım Hızır u İlyâs-ı muhayyel bahr-i me'mûna
Âsaf Divanı K.3/38

Hayâlî Bey'e göre, İlyas Peygamber denizde bulunmaktadır. Ayrıca Hızır'ın âb-ı hayatı bulduğuna sevgilinin güzellik unsurlara katılarak telmihte bulunulmuştur:

Hattın erdi Hızır-veş âb-ı izârındı bana
Lâcerem İlyâs-ı vaktin ayağı deryâdadır
Hayâlî Bey Divanı G.82/2

4. Bazı Kişilerin İlyas Peygambere Benzetilmesi

Klasik Türk şiirinde bazı kişiler İlyas Peygambere benzetilmektedir. Karamanlı Aynî, peygamberlerin amcaları olan Hamza ve Abbas'ın kıymet ve itibarda Hızır ve İlyas peygamberler gibi olduğunu söylemektedir. Burada onların makamlarının yanında Hz. Muhammed'e olan yardımseverlikleri de anlatılmış olabilir:

Şol iki 'amm-i nebî kim Hamza vü 'Abbâsdur
Kadr u rif'atda biri Hızır u biri İlyâsdur
Karamanlı Aynî Divanı K.14/1

Karamanlı Aynî, kendisini ölüyü canlandıran İsa Peygamber, karada ve denizde insanlara yardım eden Hızır ve İlyas peygamberler görmektedir:

Mürdeyi zinde eyleyen 'Îsâ-demüm bilen bilür

Berr ü bahre Hızır u İlyâs-ı zamânem ya kimem

Karamanlı Aynî Divanı K.55/49

Ravzî, dönemindeki Hızır Bâlî'nin elini öperken kendisinin seyr edilmesini istemektedir. Böylece Hızır ve İlyas'ı birarada görmek mümkün olacaktır. Şair Hızır Bâlî'yi Hızır'a, kendisini ise İlyas'a benzetmektedir.

Hızır Bâlî'yle dest-bûs iderken gel beni seyr it

Eger görmek dilersen bir arada Hızır u İlyâs'ı

Ravzî Divanı G.578/8

Eşrefoğlu, bazen hasın hası bazen de Hızır İle İlyas olduğunu ifade etmektedir. Onlar gibi karada ve denizde yürüdüğünü söylemektedir.

Gâh hâsü'l-hâs oluram gâh Hızır İlyas oluram

Yürürem yaşda kuruda bükülere bölünürem

Eşrefoğlu Rûmî Divanı 69/10

Ispartalı Mustafa Sabri, kendisindeki manevi coşkudan dolayı Yunus, Niyazî-i Mısırî, İlyas ve Hızır gibi gördüğünü söylemektedir. Bunun yanında o gören ve görülendir. Şair onlar gibi olduğunu söyleyerek aslında kendi manevi coşkusu da söylemek istemiştir.

Menem Sabrî menem Şükrî menem Yûnus ile Mısırî

Menem İlyâs ile Hızırî menem nâzır ile manzûr

Ispartalı Mustafa Sabri Divanı 44/12

İlyas Peygamber bazen de o dönemdeki kişilere isim benzerliği nedeniyle şiirlere konu olmuştur. Cinânî bir kasidesinde İlyas Bey'i övmektedir. Onun bilgisi sayesinde benzersiz, eşsiz olduğunu söylemektedir. Hızır ve İlyas peygamberler karada ve denizde yoldan çıkmışlara doğru yolu göstermekte, onlara yardım etmektedirler. İlyas Bey de denizde ve karada o kadar cömertlik yapmaktadır ki sanki Hızır gibi olmuştur.

Yegâne Hazret-i İlyâs Beg ki olmuştur

Kemâli ile fûnûn-ı ma'ârif içre ferîd

Egerçi Hızır ile İlyâs bahr ile berde
Garîk ü güm-rehe eyler hemîşe sa'y-ı sedîd

Seni Hudâ nice İlyâssın ki Hızır etmiş
Cihâna cûdun ider bahr u berde lutf-ı mezîd

Cinânî Divanı K.36/9-14-15

5. Çeşitli Vesilelerle İlyas Peygamberden Bahsedilmesi

Klasik Türk edebiyatı şairleri, çeşitli vesilelerle İlyas Peygamberden bahsetmişlerdir. Eşrefoğlu Rûmî, pîr olarak kabul ettiği Abdülkâdir Geylânî'nin önce Hızır'ın yanında öğrenci olup, ilim öğrendiğini söylemektedir. Abdülkâdir Geylânî, ondan ilim öğrenip belli bir zaman sonra ise Hızır ve İlyas'a üstat olmuştur. Eşrefoğlu Rûmî, Hızır ve İlyas'ın şahsında Abdülkâdir Geylânî'nin makamının yüksek olduğunu söylemektedir.

Hızrâ şâkird oldı ol pür-usûl
İlm öğrendi tamâm eyledi kabûl
Hızır İlyâsa sonra üstâd oldı ol
Benüm pîrüm Abdül-kâdir Geylânî
Eşrefoğlu Rûmî Divanı 142/4

Rezmî, Şehzâde Sultan Mehmet'in doğumu için söylediği tarihte ona dua etmektedir. Şair, Allahu Teâlâdan onu zamanının âfetlerinden, belalarından koruması ve Hızır ile İlyas'ı da ona koruması için gözcü yapması için dua etmektedir. İlyas ve Hızır böylece çocuk koruyucusu olarak görülmektedir:

Âfet-i devr-i zemândan dâ'imâ mahfûz olup
Hızır u İlyâsı ana Bârî nigehbân eylesün
Rezmî Divanı Tar.17/5

Karamanlı Aynî, kendisinin İlyas, Hızır'a arkadaş, dost olduğunu söylemektedir. Kendisini Zülkarneyn olan İskender'e benzetmektedir. Şair, Hızır ile İlyas'ın yanına İskender'i de ekleyerek onlar arasına geçen olaylara telmihte bulunmaktadır.

Olmuşam İlyâs u Hızra ben refik

Ya'ni Zü'l-karneyn olan İskenderem

Karamanlı Aynî Divanı K.17/28

Yenişehirli Avni Beye göre dertlere alışık olan Mevlevîler üzüntü, keder denizinde İlyas'a iltifat etmezler. Kendi dertleriyle başbaşa kalırlar, onunla mutludurlar. Bu yüzden İlyas Peygamberden yardım bile dilemezler.

Eyler mi bahr-i ye'sde İlyâsa iltifât
Derd-âşinâ garîkleri Mevlevîlerün
Yenişehirli Avnî Bey Divanı G.238/4

Nef'î'ye göre dört büyük melekten olan Cebrail, fetih sûresini okuyunca Hızır ve İlyas da dua ve tekbirlere başlayarak ona eşlik etmişlerdir:

Başladı gûş edicek sûre-i fetha Cibrîl

Eyledi Hızır ile İlyâs du'â vü tekbîr

Nef'î Dîvânı K.39/5

Süheylî, değişik peygamberlerin adını saymaktadır. Ona göre Lût, Sâlih, Şuayip, Hârûn, Hızır, İlyas, Yûşâ, Musâ kerem sahibidirler, saygındırlar. Buna göre İlyas diğer peygamberlerle birlikte anılmaktadır.

Dahı Lût ile Sâlih hazret-i Şu'ayb ile Hârûn

Mükerrem Hızır u İlyâs ile Yûşâ' hazret-i Mûsâ

Süheylî Divanı K.2/53

Sonuç olarak İlyas Peygamber, Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin şiirlerinde bahsettiği isimlerdendir. İlyas Peygamber, Hızır ile birlikte âb-ı hayat suyunu içerek ölümsüz olmuştur. Hızır ile birlikte insanlara bazen karada bazen denizde muhtaç insanlara yardım etmektedir. Bazen de iyi idarecilere İslam düşmanlarına karşı yardım etmektedir. Bazen bir şehzâdenin koruyucusu olabilmektedir. İlyas Peygamber bazen karada bazen denizde bulunur. Hızır ile baharda buluşurlar, buna Hıdırellez denilir. Bazı kişiler isim benzerliği nedeniyle Hızır'a benzetilir. İlyas Bey, yardımseverliğinden dolayı İlyas Peygambere benzetilmiştir. Peygamberin

amcaları Hamza ve Abbas da Hz. Muhammed'e iyiliklerinden dolayı Hızır ve İlyas'a benzetilmişlerdir.

Kaynakça

Ahmed Cevdet Paşa (1985) Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, C.1 (Haz. Mahir İz), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Akkuş, Metin (1993).Nef'î Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2006) Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı Harvard: Harvard Üniversitesi Yay.

Akün, Ömer Faruk (1994)."Divan Edebiyatı" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.s.389-427.

Akyüz, Kenan vd.(2000). Fuzûlî Divanı, Ankara:Akçağ Yay.

Arslan, Mehmet (2004). Antepli Aynî Divanı, İstanbul: Kitabevi Yay.

Arslan, Mehmet (2007). Mihrî Hatun Divanı, Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yay.

Ayan, Hüseyin (1981). Cevrî hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

Aydemir, Yaşar (2007). Ravzî Divanı, Ankara: Birleşik Kitabevi Yay.

Bilgin, A. Azmi (?). Ümmî Sinan Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. ekitap:<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10657,immigirismetinpdf.pdf> ?0 [Erişim tarihi 06.02.2017]

Ceylan, Ömür (2003) Hânedânda Bir Âsî, Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa, Âsaf Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Derdiyok, İbrahim Çetin (2005). Hâlet Efendi Divançesi, Adana: Karahan Kitabevi.

Doğan, Ahmet (2002). Kuddûsî Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Güneş, Mustafa (2006). İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı, Eserleri, Divanı, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Gürbüz, Mehmet (2012). Rezmî Divanı, Ankara: Grafiker Yay.

Harman, Ömer Faruk (2000). "İlyas" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.160-162.

Harmancı, Esat (2007). Süheylî, Ahmed Bin Hemdem Kethudâ Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Kalkışım, Muhsin (1994). Şeyh Gâlib Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Kavruk, Hasan (2001) Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, Ankara: MEB. Yay.

Kiraz, Seydi (2014). “ Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa” EKEV Akademi Dergisi,S. 60, s.261-280.

Kurnaz, Cemal- Üstüner, Kaplan (2013). Ispartalı Mustafa Sabri Divanı, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.

Levend, Ağâh Sırrı (1980). Divan Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ocak, Ahmet Yaşar (1990) İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

Okuyucu, Cihan (1994) Cinânî Divanı, Ankara: TDK.Yay.

Özgül, M. Kayahan (2015). Yenişehirli Avni Bey, İstanbul: Dergah Yay.

Özmen, Mehmet (2001) Ahmed-i Dâî Divanı, Ankara : Türk Dil Kurumu Yay.

Mermer, Ahmet (1997) Karamanlı Aynî ve Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Pala, İskender (1998). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yay.

Pekolcay, Necla-Eraydın, Selçuk(1975). İslâmî Türk Edebiyatı, İstanbul: İrfan Yay.

Tarlan, Ali Nihat (1992). Hayâlî Divanı, Ankara: Akçağ Yay.

Tarlan, Ali Nihat (1997). Necati Beg Divanı, İstanbul: MEB. Yay.

Tarlan, Ali Nihat (1970). Zatî Divanı, Gazeller Kısmı II. Cilt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Taş, Hakan (2004). Vahyî Divanı ve İncelenmesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. ekitap:

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10659,metinpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi 06.02.2017]

Tatc, Mustafa (2008). Ynus Emre Divanı, İstanbul: H Yay.

Uzun, Adnan (2004.) “Divan Şiirinde Hz.Nuh’un Tasavvufi Yönden Ele Alınması” Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi” Sayı.12, Ankara, s.167-172.

Uzun, Adnan (2016). “Divan Şiirinde Hz. Musa” Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Karabük, s.64-74.

Üst, Sibel (2012) Edirneli Nazmî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. ekitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604,edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0> [Erişim tarihi: 06.02.2017].

**Ahmet Mecbur Efendi ve “Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i
İslâmî” Adlı Eseri**
Burhan ÇONKOR*

Öz

Çankırı'nın ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından olan Ahmet Mecbur Efendi, medrese âlimi olmasının yanında aynı zamanda şiire yoğun ilgi duyulduğu bir dönemde yetiştiği için kendisi de şiirle ilgilenmiş, Vefdi ve Mecbûr mahlasları ile şiirler yazmıştır. Hayatta iken aile fertlerinden birçoğunun değişik sebeplerle vefat etmesi, onu derin bir üzüntüye sevk etmiş ve altmış altı yıllık ömrünün son yıllarını insanlardan kopuk olarak kendi başına geçirmeyi tercih etmiştir. Onun hayatının anlaşılmasının, yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı muhakkaktır. Dini ve sosyal konularla ilgili yazmış olduğu eserleri ile farklı birçok konuya dair kaleme aldığı şiirlerinin anlaşılması ise daha büyük önem arz etmektedir. Mecbur Efendi'nin öne çıkan diğer bir yönü de kitaplara olan merakıdır. Yıllarını vererek edindiği ilmî birikimin yanında, hüsn-ü hatta olan merakı, onu yazmaya sevk etmiştir. Ancak gerek kendi telif ettiği eserlerin gerekse ilmi hayatı boyunca sahip olduğu kitapların akıbeti, şiirlerinin yer aldığı Divân'ı hariç, günümüze kadar belirsizliğini korumuştur. Hayatını anlatan bazı kaynaklarda onun telif ettiği eserlerin isimleri zikredilmiştir. Adı geçen bu eserlere ulaşma gayretiyle yaptığımız çalışma sonunda; m. 1909 tarihinde yazıldığı veya istinsah edildiği anlaşılan “*Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî*” adlı eserine ulaştık. Osmanlı Devleti'nin, Meşrutiyet dönemiyle birlikte geldiği nokta ve bu noktada İslam ümmetine düşen sorumlulukların neler olduğu başta olmak üzere benzer birçok konuda bilgi ve değerlendirmelerin yer aldığı bu eser, onun yaşadığı döneme tanıklık etmesinin yanında, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını, dönemin şahidi olan bir âlimin kaleminden anlatması bakımından da önem arz etmektedir. Bu makalede, müellifin hayatı ve eserleri ile ilgili kısa bilgilerin ardından, ilgili eserin özelliklerine ve içeriğine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mecbur Efendi, Hilâfetnâme, Osmanlı, İttihad, İslâm, Çankırı

* Dr., Çankırı İl Müftülüğü Vaizi, e-mail: bconkor@hotmail.com

Ahmet Mecbur Efendi and His Work “Hilafetname-i Osmani ve Ittihatname-i Islami”

Abstract

Ahmet Mecbur Efendi, one of the prominent religious scholars and mystics from Çankırı, showed a great interest to books. Although many of them did not reach today, he donated many books and also wrote manuscripts on various subjects. Besides being a scholar affiliated to a madrasa, he was also a poet wrote under the pseudonyms of Vefdi and Mecbur. As he lost many family members for various reasons during his lifetime, he preferred to lead a secluded life during the last years of his 66-year old life. Having a detailed knowledge of his life certainly contributes to our understanding of his time. Nevertheless, carrying out more studies on his manuscripts and on his poets is of much greater significance. Besides his deep knowledge of Islamic issues, his interest in Islamic calligraphy were the main driving factors that led him to write. However, except for his Divan, what happened to his manuscripts and to the books he accumulated during his life time is still unknown. There are some references to his manuscripts in some sources. As part of our efforts to find his works, we came across his book titled as Hilafetname-i Osmani ve Ittihatname-i Islami, which was written or copied in 1909. The book is an important one for two respects. First, it contains valuable information and evaluations, among other things, on constitutional monarchy period of the Ottoman Empire and reminds the Islamic ummah of their duties. Secondly, it is written by an Islamic scholar who witnessed the last century of the Ottoman State. This article first gives short information about the life and works of the author and then it deals with the main features and the content of the book.

Key Words: Ahmet Mecbur Efendi, Hilafetname, Ottoman Empire, Union, Islam, Çankırı

Giriş

İslam âlimlerinin birçoğu, yıllar süren ilmî faaliyetleri neticesinde elde ettikleri kazanımlarını, sonraki nesillere aktarma gayesiyle, büyük bir emek sarf ederek, eserlerini kendi elleriyle kaleme almışlardır. Kadim kültürümüzün temel taşlarından olan bu eserlere sahip çıkmak, geleceğimizi sağlam temeller üzerine oturtmamız açısından son derece önemlidir.

Şu da bir gerçektir ki bu kıymetli ilmi mirasın önemli bir kısmı, çeşitli sebeplerle zaman içerisinde kaybolmuştur. Zira çeşitli kaynaklarda isimleri zikredilen pek çok esere şu an ulaşamıyor olması bunu teyit etmektedir. Ancak bu gün nerede olduğunu bilemediğimiz kitaplara, ilerleyen süreçte ulaşılma ihtimali olduğundan ilgili eserleri bulmaya yönelik çalışmalar sürdürülmelidir.

Bu bakış açısıyla, Çankırı'nın geçtiğimiz asırda yaşamış önemli âlimlerinden olan Mecbur Efendi'ye ait "Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî" adlı esere ulaşılmış olmaktan son derece mutluyuz. Bu makalede öncelikle müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ilgili eserin özelliklerinden bahsedilmiş ve eserin içerisinde yer alan başlıklar ile bu başlıklar altında işlenen konulara dair açıklamalara yer verilmiştir.

1. AHMET MECBUR EFENDİ VE ESERLERİ

1269/1853 tarihinde Çankırı'da doğan Ahmet Mecbur Efendi, varlıklı, hayırsever ve kültürlü bir ailede yetişmiştir. Babası Mehmet Said Efendi, onun babası Abdullah Nâbî Efendi, onun babası Şeyh Mehmet Said Efendi, onun babası da Şeyh Zâim Efendi'dir. Aile, büyük dedeleri Şeyh Zaîm Efendi'ye nispetle Zaîmzâde olarak anılmaktadır.

Hanımını ve beş çocuğunu kaybetmesi nedeniyle zorlu bir hayat geçiren Mecbur Efendi'nin, buna rağmen ilme olan merakı ve ilgisi hiç azalmadan devam etmiştir. İslami ilimlerin temeli olan ilk Arapça eğitimini Mumcuzâde Hacı Mehmed Efendi'den almış, Rüştîye mektebinin ardından Müftü Hacı Mustafa Hâzım Efendi'nin Hâzîmiye (Buğday Pazarı) Medresesi'ndeki derslerine devam etmiştir. Hâzım Efendi'den icazet almış, Osmanlı Medresesi'ndeki ¹ müderrislik görevinin yanı sıra, Rüştîye mektebinde muallim-i sâni ve hüsn-ü hat hocası, Ertuğrul İdâdisi'nde ulum-u diniye, akâid, hüsn-ü hat, Arapça ve Farsça hocası olarak görev yapmıştır. İdâdi'deki derslerle medresedeki derslerini beraber yürüten Mecbur Efendi'nin, 36 talebeye icazet verdiği bilinmektedir.² Tarikat ve tasavvufa olan ilgisi yaşadığı züht hayatında da kendini göstermiştir. Mecbûr Efendi,

¹ Mecbur Efendi'nin müderrislik yaptığı Osmanlı Medresesi'nin, faaliyette olmayan eski/harap bir medrese olduğu, kendisi tarafından yeniden inşa edilerek oda sayısının on altıya çıkarıldığı ve bir kütüphane ilave edildiği bilinmektedir. Arşiv belgelerine göre medresenin daha sonra isminin Hamidiye olarak değiştirilmesi yönünde yazışmalar yapılmıştır. (Bkz. BOA.MF.MKT.539.29; BOA.İ.MF.9.31)

² 1899 ve 1903 yıllarındaki Maarif Salnameleri'ne göre Osmanlı Medresesi, o dönemde, 55 öğrenci ile en çok talebesi bulunan ikinci medrese olarak görülmektedir. Mecbur Efendi bu medresenin hem ikinci banisi hem de müderrisi olarak zikredilmektedir. (Bkz. Bkz. Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1317, s. 1323-1324; 1318, s. 1494-1495; 1319, s. 758-759; 1321, s. 619-620.)

Nakşibendî Tarikatı'nın Hâliidiye koluna mensuptur ³ ve Çankırı Mevlevîhânesin'de Mesnevîhan olarak da görev yapmıştır. (Onay, 1932, s. 215-217)

Yaşadığı sıkıntılı dönemlerden sonra çevresindekilerle bağı kopararak inzivaya çekilmiş, ömrünün son on yılını zühd ve riyazetle geçirmiştir. Zamanla sağlığı bozulan Mecbur Efendi, yakalandığı dizanteri hastalığına yenik düşmüş ve 1335/1919 yılında 66 yaşında vefat etmiştir. (Nahit, 1339, s. 101; Onay, 1932, s. 208)

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Mecbur Efendi'nin, ilim hayatı boyunca sahip olduğu yaklaşık 1200 adet kitabı vardır ve bunların tamamını kendi medresesindeki kütüphaneye vakfetmiştir. ⁴ (Nahit, 1339, s. 101) Ancak bazı belgelerde isimleri zikredilen bu eserlerin, nereye nakledildiği ve şu an nerede olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Makalemizin konusunu teşkil eden *Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî* adlı eserinin dışında, kendisinin telif ettiği bilinen diğer eserleri ise şunlardır:

- a. Divan-ı Mecbur⁵
- b. İmamet ve Hilafet
- c. Ferâiz
- d. Hutbe
- e. Mevlid-i Nebi
- f. Arabî ve Fârisi Lügat (Nahit, 1339, s. 101)

³ Mecbur Efendi, Çankırı ve civarında şeyhi Çerkeşli Hilmi Efendi'ye vekâlet etmiş, İmâret Medresesi'nde belli vakitlerde Hatm-i Hâcegân yaptırmıştır. Nakşibendiyye tarikatının özellikle Hâliidiyye kolunda uygulanan bir zikir şekli olan Hatm-i Hâcegânın başında ve sonunda okunan Fâtiha sûresi, Kur'an'ın özeti ve hatmedilmesi gibi sayıldığı için bu zikre hatm-i hâcegân denilmiştir. (Öngören, Reşat, "Hatm-i Hâcegân", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 476-477.)

⁴ Medreseye ilave olarak yapılan kütüphaneye, Mecbur Efendi'nin vakfettiği kitapların listesi tescil edilmek üzere bir defter halinde Evkâf Nezareti'ne gönderilmiştir. Kitapların listesi için bkz. BOA.MF.MKT.512.31.5/1-2.

⁵ Aynı zamanda bir şair olan Ahmet Mecbur Efendi, şiire çocukluğunda heves etmiş, *Vefdi* ve *Mecbûr* mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. Şiirlerinin yer aldığı Divânı, Astarlızâde Hilmi Efendi'nin dergâh kütüphanesinde yer almaktadır. Divânı'nda yer alan ve Arap harflerine göre tertip edilmiş olan şiirleri, Ahmet Talat Onay'ın *Çankırı Şairleri* adlı eserinde Latin harfleriyle düzenlenerek verilmiştir. (Bkz. Onay, *a.g.e.*, II, 209-393)

2. “HİLÂFETNÂME-İ OSMÂNÎ VE İTTİHATNÂME-İ İSLÂMÎ” ADLI ESERİ

a. Eserin Özellikleri

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü’nde⁶ ulaştığımız el yazması eserin boyutları (Dış-İç): 225x170 mm. ebatında olup, dış kapakla birlikte 52 varaktan oluşmaktadır. Dili, Osmanlı Türkçesi olan eser, rik’a yazıyla kaleme alınmıştır. Sayfalardaki satır sayısı 17’dir. Kayıtlarda eserin müellifi Zaîmzâde Mahmud Ahmed Kangiri olarak verilmiştir. Kanaatimizce, yazı stilinden dolayı Mecbûr ifadesi Mahmûd şeklinde anlaşılabilir. Kitabın hattı gayet okunaklı ve düzgün yazılmış olmasına rağmen, elimizdeki dijital nüshasında, kopyalamadan kaynaklandığı anlaşılan silinme ve kararmalar mevcuttur. Buna göre eserde az da olsa okunamayan kısımlar vardır ve bu kısımlar için titiz bir çalışma yapılması gerekmektedir.⁷

Eser, kısa bir girişle başlamaktadır. Müellif burada, Arapça bir duadan sonra eserin içeriğine dair bilgiler vermiştir. Buna göre eser; 1 mukaddime, 10 makale, 1 hâtîme ve 1 zeylden oluşmaktadır. Her makaleden sonra ‘Netice-i Makale’ başlığı açılmış ve ilgili makalenin temel mesajı özetlenmiştir. Eserde zikredilen ayet-i kerime ve hadis-i şerifler parantez içerisinde verilmiştir.

Müellif, eserin giriş kısmında kendisini şu ifadelerle tanıtmaktadır:

“...hâkpay-ı ulemây-ı a’lâm (âlimlerinin ayağının tozu) ve kemîne-i üdebây-ı kirâm (ediplerin/şairlerin âcizi) ve duâkûy-u padişah-ı enâm ve halife-i İslam (halkın padişahının ve İslam Halifesi’nin duacısı) Kengiri Ertuğrul Mekteb-i İdadisi ulûm-u diniyye ve ahlak ve hüsn-ü hat muallimi ve

⁶ Eserin bu kütüphaneye nasıl nakledildiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yapılan bir araştırmaya göre; medrese ve çeşitli kütüphanelerde bulunan kitaplar Cumhuriyet’in ilanından sonra birçoğu vakıflara devredilerek geçici olarak Halkevi kitap sarayına konulmuştur. Daha sonra ilk defa yaptırılan Halkevi Kütüphanesi’ne taşınmıştır. Bu eserlerin, yapılan bir çalışma neticesinde 2000 yılında Ankara’daki Milli Kütüphane’ye devredildiği ifade edilmiştir. Bu çalışmanın bir parçası olarak Çankırı’da da 1986 yılında Halk Kütüphanesi’nde toplanan 1076 yazma eserin, Ankara’daki Milli Kütüphane’ye devredildiği söylenmektedir. (Bkz. Aktaş, Cahit, “Belgeler Işığında Kengiri (Çankırı) Kütüphanelerine Genel Bakış”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, sayı: 2, s. 138-139.) Buna göre Mecbûr Efendi’nin bu eserinin, yazma eserlerle ilgili yapılan bu çalışmalar sırasında, Çankırı Halk Kütüphanesi’nde yer almadığı anlaşılmaktadır.

⁷ Eserin ilgili kütüphaneden dijital nüshasını alma konusunda bize yardımcı olan çok değerli Mesut Muharrem Haydar Beyefendi’ye teşekkürü bir borç biliriz.

Osmanlı Medresesi'nin fahri müderrisi bulunan Zaîmzâde Ahmed Mecbûr..." (Zaîmzâde, 1327, s. 8)

Müellif, eserini kaleme alırken, tefsir, akâid, hadis, İslam hukuku, tarih, ahlak vs. gibi birçok farklı alanla ilgili kaynağa müracaat etmiş ve bunları eserinde zikretmiştir. Buna göre Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklarının dışında istifade ettiği ve bir kısmını diğer dillerden çevirdiğini ifade ettiği eserler:

Fahreddin Râzi'nin *et-Tefsîru'l-Kebir*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyan*, Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirleri; Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eseri ve bu eserin şerhleri, İmam-ı Gazâlî'nin *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn*, Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin *Hucetullahi'l-Bâliğa*, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Kitâbü'l-Hitâb*, Haskefî'nin *ed-Dürri'l-Muhtar*, Sûfîzâde Seyyid Hulûsî'nin *Mecmeu'l-Âdâb*, Seyyid Eyüb b. Sıddık'ın *Menâkıb-ı Cihâr-ı Yâr*, İbn Haldun'un *Mukaddime*, Muhammed el-İbşihî'nin *el-Müstatraf*, Seyyid Alizâde'nin *Şiratü'l-İslam*, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*, Mustafa Naîmâ'nın *Naîmâ Tarihi*, Seyyid Ali Reis'in *Mirât-ü Kâinât*, Sadî Şirâzî'nin *Gülistân* adlı eserleridir. Bunların dışında tespit edemediğimiz bazı kaynaklardan da yararlandığı anlaşılmaktadır. (Zaîmzâde, 1327, s. 8)

Müellif, kitabının ismini "*Hilâfetnâme-i Osmânî*" olarak belirlediğini söylemektedir. (Zaîmzâde, 1327, s. 8) Ancak eserin dış kapağında yazan isim "*Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî*" dir. Buna göre müellifin eserine sonradan dâhil ettiği anlaşılan risâlenin (Zeyl) içeriğini de dikkate alarak, eserin başlığına ilave yapma gereği hissettiği düşünülebilir.

Eser bir dua ile sona ermektedir. Sonunda yer alan tarihlere göre müellifin bu eserini, Rûmî 1325/Hicri 1327/Milâdî 1909 tarihinde tamamladığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerine göre ise müellif, bir risale olarak hazırladığı bu çalışmasının, 17 Haziran 1309/29 Haziran 1893 tarihinde "*Hilâfetnâme-i Osmânî*" adıyla, basımını ve neşrini Meşihat makamından talep etmiştir. Onun bu talebi 2 Ağustos 1309/14 Ağustos 1893 tarihinde, incelenmek üzere Meşihata gönderilmiştir.⁸ Ancak kendisine cevap verilir vermediği ya da ne tür bir cevap verildiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

⁸ Çankırı Mekteb-i İdadisi ulum-ı diniyye ve hüsn-i hat muallimi Ahmed Efendi'nin tertip edip ruhsat istediği risalenin incelenmek üzere Meşihat'a gönderildiği. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.178.11.)

Müellif eserin sonunda kendisini:

“An ulemâ-i ders-i âm Kengiri Zaîmzâde/Çankırı'nın medrese âlimlerinden Zaîmzâde” (Zaîmzâde, 1327, s. 102) şeklinde ifade etmiştir.

b. Eserin Muhtevası

İçeriğinde yer alan başlıklar ve bu başlıklar altında işlenen konular şu şekildedir:

Mukaddime: Müellifin, eseri yazma gerekçelerini açıkladığı ve yaşadığı döneme dair değerlendirmelere yer verdiği kısımdır. (Zaîmzâde, 1327, s. 2-6)

Birinci Makale: İslam ümmetinin en büyük hükümdarı olan halifeye, şer'î dilde uygun görülen lakap ve ünvanlar açıklanmıştır. Makalenin sonunda ise bu lakap ve ünvanlara, Osmanlı padişahlarının ve dönemin padişahı olan 5. Mehmet Reşâd'ın da layık olduğu ifade edilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 9-12)

İkinci Makale: Bu makalede, İslam ümmeti için bir imamın/halifenin varlığının zorunlu olduğu açıklanmıştır. (Zaîmzâde, 1327, s. 12-18) Makale içerisinde, İslam ümmeti için imamın/ halifenin varlığının zorunlu olduğuna dair hadis-i şeriflerden delillere yer verildiği 'Ehâdis-i Nebevî' (Zaîmzâde, 1327, s. 15) ile Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabenin hemen birleşerek Hz. Ebubekir'i halife seçmelerinin örnek gösterildiği 'İcmâ-i Ümmet' (Zaîmzâde, 1327, s. 16) başlıkları açılmıştır.

Üçüncü Makale: İslam hükümetinde meşveretin (danışma ve fikir alışverişi) gerekli ve meşru olduğu hakkındadır. Makale içeriğinde bu istişarenin nasıl olması gerektiğine değinilmiş ve konuyla ilgili deliller zikredilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 18-27)

Dördüncü Makale: İslam'da halifeye itaat etmenin zorunluluğuna ve buna dair şartların neler olduğuna değinilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 27-31)⁹

Beşinci Makale: Hilafet ve imametın şeref ve meziyetlerinin açıklandığı bu makalede müellif, konuyla ilgili delilleri zikretmek üzere 'Ehâdis' adıyla ayrı bir başlık açmış ve burada adil halifenin değerine işaret eden hadis-i şeriflere yer vermiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 31-37)

Altıncı Makale: Müslümanların imamı/halifesi durumunda olan kişinin, idare ettiği Müslüman halk üzerinde olan haklarının anlatıldığı bu

⁹ Müellif, giriş kısmında, dördüncü makalenin içeriğini beşinci makale, beşinci makalenin içeriğini de dördüncü makale olarak vermiştir.

makalede, imama ait bu haklar yedi tane sayılmış ve dini dayanaklarıyla birlikte ifade edilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 37-45)

Yedinci Makale: Tebânın, imam/halife üzerinde olan meşru haklarının anlatıldığı bu makalede, yedi maddede bu haklar dini gerekçeleriyle beraber açıklanmıştır. (Zaîmzâde, 1327, s. 45-58)

Sekizinci Makale: Osmanlı Devleti'nde saltanat ve hilafetin istikrarı ve kıyamete kadar sürmesi hakkında olan bu makalede, 628 (h. 699-1327) yıldır devam eden Osmanlı Devleti'nin özelliklerine yer verilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 58-62)¹⁰

Dokuzuncu Makale: Bu makalede, Osmanlı sultanlarının tercüme-i hal ve şemaillerine kısaca değinilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 62-70)

Onuncu Makale: İslam devletinde askerlik yapmanın ayrıcalıkları ve bu görevin kutsallığı maddeler halinde zikredilmiş ve bazı ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle desteklenmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 70-83)

Hatime: Padişah 5. Mehmet Reşâd Han ve hilafeti hakkında değerlendirmelerin yer aldığı kısımdır. (Zaîmzâde, 1327, s. 83-86)

Zeyl: Eserine yaptığı bu ilave, “Siyâsetnâme-i İslâmiyye” ismini taşımaktadır. Bu risalenin, Abbâsî halifesi Me'mun'un seraskeri Tahir bin Hüseyin'in, Mısır'da vali olan oğlu Abdullah'a yazdığı bir mektup olduğu ve kitaba sonradan dâhil edildiği ifade edilmiştir. Mektupta, vali Abdullah'ın görev esnasında karşılaşılabileceği muhtemel problemlerin çözümünde yol göstermesi amacıyla, kanun, ahlak ve İslâmî siyaset konularına yer verilmiştir. (Zaîmzâde, 1327, s. 86-102)

Sonuç

Hayatını anlatan kaynaklarda Mecbur Efendi'nin, evinden camiye, mektebe, medreseye veya herhangi bir yere giderken تنها sokakları tercih eden, kalabalık ortamlardan ve gereksiz konuşmalardan uzak duran bir kişi olduğundan bahsedilir. (Onay, 1932, II, 206-209) Ancak bu anlatılanlar onun, toplumdan ve yaşadığı çevreden tamamen kopuk bir hayat sürdürdüğü anlamına gelmez. Zira Mecbur Efendi'nin bu eseri, onun, yaşadığı dönemin problemlerini kendisine dert edindiğini ve çözümü için kafa yordüğünü

¹⁰ Müellif, giriş kısmında, makale başlıkları ve içeriklerine dair verdiği bilgide, sekizinci makalenin içeriğini dokuzuncu makale, dokuzuncu makalenin içeriğini de sekizinci makale olarak ifade etmiştir.

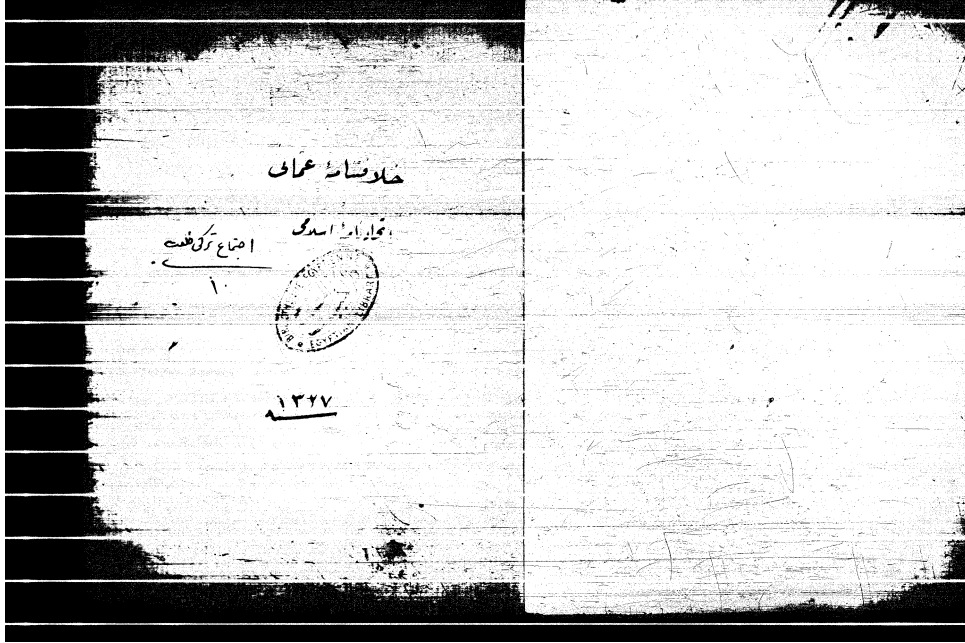
göstermesinin yanında, gündemi takip eden sosyal ve kültürel yönü olan münevver bir kişi olduğunu da ortaya koymaktadır.

Birçok kaynaktan istifade edilerek hazırlanan bu eser, tarih, hukuk, akâid, ahlak vb. alanlarda İslam'ın ortaya koyduğu birçok hükmü ihtiva etmektedir.

Esere geç de olsa ulaşılmış olması, hem sevindirici hem de onun gibi değerli âlimlerin ilmî mirasına halen ulaşabileceğini göstermesi bakımından ümit vericidir. Yaptığımız bu çalışma her ne kadar eserin içeriğini ve müellifin fikirlerini yansıtıyor olsa da, üzerinde daha detaylı bir çalışma yapılması ve günümüz Türkçesiyle yayınlanarak okuyucuların hizmetine sunulması gerekmektedir. Bu sayede hem eser daha çok okuyucuya ulaşmış hem de eserden daha kolay istifade edilmiş olacaktır.

EKLER

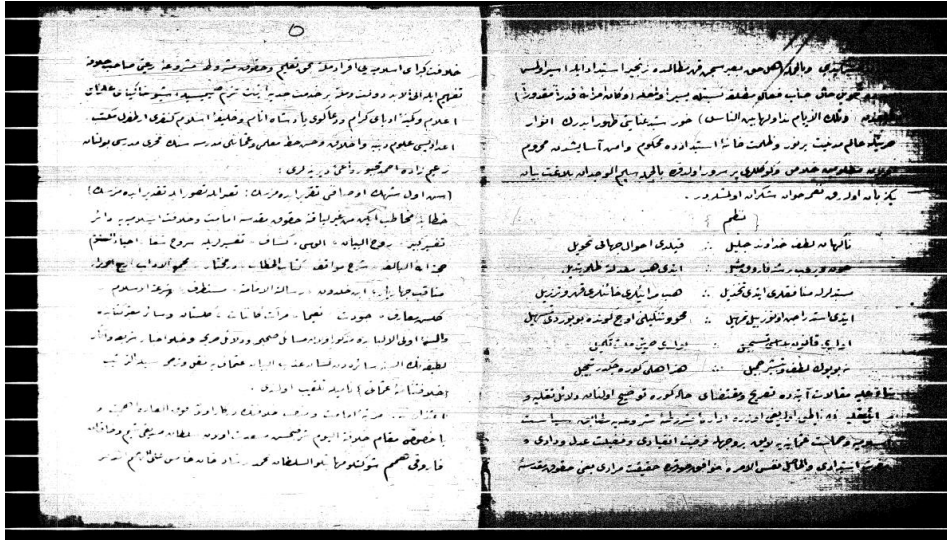
Eserin Kapağı

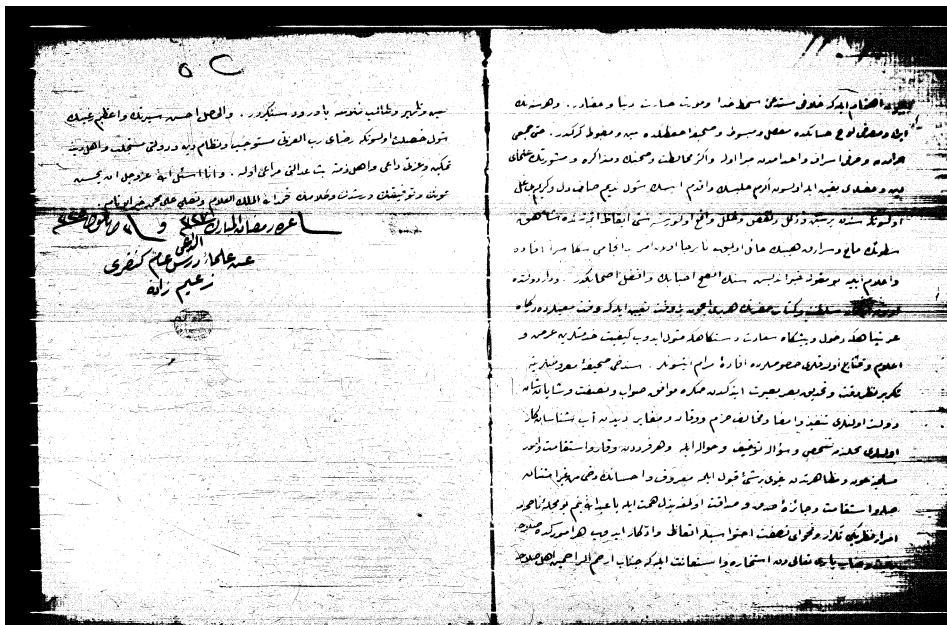
Eserin giriş sayfası

Eserin 5. Varakı (sayfa 7-8)

Eserin son varakı (sayfa 51-52)

Mecbur Efendi'nin bu eseri ile ilgili yapılan yazışma

نوع و تاریخ	نزد کسی	تاریخ	موضوع	سرد	میز	تاریخ تسویه
صورتی عقبه		۱۷		ع		۱۷
حضرت عالی سیدنا الایضاً طبعه دفتر اعجاز استرعاذین کتابه مقبلاً بعد از بیستم رجب و در خط معین احمد از دفتر اقدس به تیباً سید و شریک رحمت علیا اولیاد بر لایحه سید محمد و در خط معین احمد از دفتر اقدس به تیباً صورتی حضرت احمد بن محمد بن اسماعیل بن علی بن ابی طالب علیه السلام مصدقاً صورتی حضرت احمد بن محمد بن اسماعیل بن علی بن ابی طالب علیه السلام مصدقاً						

Kaynaklar

Aktaş, Cahit, “Belgeler Işığında Kengırı (Çankırı) Kütüphanelerine Genel Bakış”, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, sayı: 2, Çankırı 2007, s. 135-145.

Aşkar, Mustafa, *Çankırlı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2005.

Ata, Ferudun, *Çankırı Mevlevihanesi*, (Yüksek Lisans), Selçuk üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

Dündar, Abdülkadir, “Çankırı’daki Türk İslam Yapıları”, *Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri Geçmişten Geleceğe Çankırı*, 28-29 Eylül 2005 Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi, Çankırı 2007, s. 245-271.

Haksever, Ahmet Cahit, *Çankırı’da Mevlevîler ve Mesnevîhanlar*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/2, c. 11, sayı: 22, s. 29-46.

Kastamonu Vilayet Salnameleri, Kastamonu Vilayeti Matbaası, 1869-1903.

Nahit, Tahsin, “Ahmet Mecbûr Efendi”, *Halk Yolu Mecmuası*, sayı, 7, Çankırı 1339, s. 101-102.

Onay, Ahmet Talat, *Çankırı Şairleri II*, Çankırı Matbaası, Çankırı 1932, II, 206-393.

Öngören, Reşat, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 476-477.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Matbaayı Amire, 1898-1903.

Tarhan, Murat, *Osmanlı Medrese Sistemi İçerisinde Çankırı Medreseleri ve Müderrisleri*, (Yüksek Lisans), Abant İzzet Baysal üniversitesi, Bolu 2012.

Türkoğlu, Ömer, *Salnamelerde Çankırı*, Çankırı Valiliği yay, Çankırı 1999.

T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M¼d¼rl¼ę¼ ve ankırı Belediyesi Dr. Rıfkı Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi, *Osmanlı Belgelerinde Çankırı*, Ankara 2008.

Zaımzâde, Ahmet Mecbur Efendi, *Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî*, (Mahtût), Çankırı 1327/1909.

_____, *Dîvân-ı Mecbur*, (Mahtût), ankırı, ths.

Belgeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd.139.189.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MF.1321.C/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.539.29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MF.9.31.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.512.31.5/1-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT.178.11.